

Dimensions of Child-Rearing within the Family Domain based on the Teachings of Imam Reza (A.S.)

Mohammad Norouzi¹

1.Ph.D. Candidate ,Higher Education Management ,Allameh Tabataba'i University ,Tehran ,Iran.
Email: Mnma67@gmail.com

Article info

Abstract

Article type:
Research Article

Received:
29 April 2025

In Revised form:
26 June 2025

Accepted:
22 July 2025

Published:
30 August 2025

This research was conducted with the aim of delineating the educational tradition of Imam Reza (peace be upon him) in the realm of “child-rearing within the family environment.” Given the existing gap in providing a systematic and integrated model that explicates the dialectical connection between these two axes, this study, employing a descriptive-analytical method and through documentary analysis of authentic religious and hadith sources, has investigated the Razavi tradition. The findings indicate that, from the perspective of Imam Reza (A.S.), the family is a education-centric institution and a divine-human project. Its establishment, with an emphasis on the criterion of moral competence in spouse selection and rites such as sanctifying the commencement of marital life, is considered a necessary and strategic imperative for raising a righteous generation. In the domain of child-rearing, a comprehensive, preventive, and stage-based model is presented, encompassing the period from before birth to adolescence. In this model, physical, emotional, intellectual, and spiritual dimensions are developed in a balanced manner, centered around rational affection, respect, indirect supervision, and the fostering of self-reliance. The innovation of this research lies in presenting an integrated model in which family formation is defined as the foundation and child-rearing as the ultimate goal, in an inseparable connection.

Keywords: Imam Reza(A.S.),Principles ,Ideal Family,Child-Rearing.

Reference: Norouzi, Mohammad. (2025). Dimensions of Child Uphringing in the Family Domain Based on the Teachings of Imam Reza (A.S). *Imam Reza (A.S.) and Contemporary Sciences*. 3(7). 92-125.

Publisher: Imam Reza (A.S) International University

DOI: <https://doi.org/10.22034/ijs.2025.421708.1032>

1. Introduction

The family is the fundamental institution and primary workshop for human upbringing in Islamic thought, playing a decisive role in the destiny of both the individual and society. In the contemporary era, this sacred institution faces numerous challenges and harms, the roots of many of which can be traced to the absence of practical and systematic educational models. Despite numerous valuable studies that have addressed aspects of the conduct of the Infallible Imams (A.S.), a clear gap has been felt: the lack of a comprehensive, integrated model that analyzes “family formation” and “child rearing” not as two separate categories, but as two complementary and dialectical stages within a single divine-human project. Focusing on the practical and verbal conduct of the Eighth Imam, Imam Ali ibn Musa Reza (A.S.)—a pinnacle of cultural and educational excellence in Islamic history—this research seeks to fill this theoretical gap and present a practical, systematic model.

2. Research Objectives

This research pursues the following main objectives:

Explaining the philosophy and necessity of family formation from the perspective of Imam Reza (A.S.) and examining the criteria for selecting a worthy spouse as the cornerstone of an education-oriented family.

Discovering and extracting the principles, methods, and stages of child rearing in the *Riḍawī* conduct, from the initial pre-birth stages to the beginning of adolescence, emphasizing a comprehensive and preventive perspective.

Presenting an integrated and operational conceptual model in which “conscious family formation” is defined as the essential foundation and prerequisite, and “raising a righteous child” as the ultimate goal and fruit of this institution, in an organic and inseparable bond.

3. Methodology

This research was conducted using a qualitative method and a descriptive-analytical approach. The required data were collected through library and documentary research from reliable Hadith, biographical, and exegetical sources (such as *Al-Kāfi*, *Uyūn Akhbār al-Riḍā*, *Bihār al-Anwār*, and *Wasā'il al-Shī'ah*). This data was then analyzed and interpreted within a systematic framework that views the family as an “education-forming institution.” The primary approach was to identify behavioral and educational patterns in the practical conduct of Imam Reza (A.S.), particularly in his interactions with his son, Imam al-Jawād (A.S.), as well as his direct state-

ments.

4. Findings

The findings of this research indicate that the conduct of Imam Reza (A.S.) presents a comprehensive, dynamic, and stage-based model that, beyond being a collection of scattered recommendations, forms a coherent “educational system.” This model can be explained through three interconnected macro-stages and several main axes:

A) Foundation Stage: Family Formation as the First Educational Act

In this view, choosing a spouse and forming a family is itself the first and most fateful educational decision, shaping the destiny of future generations.

Ethics-Centered Criterion Setting: By centering moral competence “and chastity” as the main criteria, the Imam (A.S.) elevates marriage from the level of a socio-economic contract to an educational investment. He explicitly prohibits marriage to individuals with bad character, immoral persons, and wine-drinkers, as this choice directly impacts the spiritual and moral health of future generations.

Sanctifying the Beginning of Life: Through recommending specific supplications at the start of marital life and seeking righteous offspring from God, the Imam defines a sublime identity and purpose for the institution of the family and procreation.

B) Implementation Stage: The Process of Comprehensive, Preventive, and Stage-Based Child Rearing

From the Riḍawī perspective, upbringing is a dynamic, multi-dimensional process with distinct and methodical stages:

Pre-Natal Rearing (Fetal Stage): This stage focuses on “preparing the ground.” The emphasis on comprehensive care for the mother (both psychologically and physically) and the use of specific natural substances like frankincense resin “indicate the Imam’s preventive and forward-looking view, confirming the direct impact of this period on shaping the child’s future personality, intelligence, and creativity.

Rearing in Infancy and Early Childhood: This stage involves a set of interconnected educational-health interventions:

Spiritual Interventions: Performing rituals such as reciting the Adhān and Iqāmah in the newborn’s ear as a form of mystical immunization “against satanic influences from the first moments of life.

Health-Social Interventions: Practices like circumcision, ‘Aqīqah ritual sacrifice, and shaving the baby’s head, which, besides health benefits, have social dimen-

sions(aiding the needy)and are identity-forming.

Spiritual-Physical Nourishment: Emphasizing breastfeeding not only as the best food but also as the first link in creating” secure attachment “and ensuring the child’s future emotional health.

Identity Formation and Character Building in Childhood: This is the pivotal stage in the formation of the child’s“ self-concept”.

Choosing a Good Name :Imam Raza(A.S.) considers choosing a good name an ”identity-building strategy “and an absolute right of the child ,impacting both individual personality and the blessing of family life.

Comprehensive Care and Verbal Interaction: Emphasis on direct and active parental supervision ,establishing continuous verbal communication(even with the infant)and meeting emotional needs as the foundation for healthy development.

Psychological Principles Governing Uprighting :Constant principles act as a framework throughout all these stages:

Purposeful and Wise Affection: As the most effective educational tool ,which should be based on merit and avoid excess and discrimination.

Respect for the Child’s Innate Dignity: Through behaviors such as addressing by a respectful kunya) agnomen (and seeking their consultation ,which fosters self-esteem and a sense of responsibility in the child.

Simultaneous Religious and Rational Education: A firm emphasis on teaching religious knowledge alongside nurturing a critical ,inquisitive ,and reasoning spirit.

Indirect Supervision and Fostering Self-Reliance :Striking a balance between caring for the child and gradually delegating responsibilities to them to strengthen their spirit of independence and management ,the supreme example of which is evident in the upbringing of Imam al-Jawād(A.S.).

C)Management and Support Stage: Architecting the Environment of a Thriving Family

To ensure the success of the educational project ,Imam Reza (A.S.) also pays attention to the” environmental architecture “of the family .This architecture rests on several pillars:

Emotional and Communicative Management :Includes mutual expression of affection between spouses ,good temper ,forgiveness ,and especially“ interactive self-adornment ”to maintain attraction and intimacy in the relationship.

Economic Management Based on Balance :Emphasis on providing lawful livelihood and creating ease for the family as a religious duty ,while avoiding extrava-

gance and recommending contentment.

Continuous Spiritual Support :Utilizing tools such as giving charity and reciting the Qur'an in the home ,not as individual acts ,but as" spiritual investments "to attract divine blessing and grant immunity to the family hearth.

5. Conclusion

This research demonstrated that the educational conduct of Imam Reza (A.S.) presents an "Integrated Family-Centered Educational System" in which "conscious and ethics-centered family formation" paves the way for "successful and comprehensive child rearing." The innovation and distinction of this model lie in its preventive, stage-based, and systematic perspective, which does not view upbringing as a matter of chance, but rather derives it from initial choices, foundational rituals, and the intelligent management of the family environment. By harmoniously integrating "affection," "reason," "spirituality," and "economics" within the framework of the family, this model offers a balanced and practicable paradigm for the present age.

Suggestions:

This model can form the basis for designing curricula in family education centers and pre-marital counseling.

It can be used as a framework for macro-cultural policies aimed at strengthening the institution of the family and countering social harms.

Future research can focus on the practical testing and assessment of this model's effectiveness in different sociological samples ,further revealing its adaptive capacities

Keywords: Imam Reza (A.S.), Principles, Ideal Family, Child Rearing.

ابعاد تربیت فرزند در قلمرو خانواده مبتنی بر تعالیم امام رضا علیه السلام

محمد نوروزی^۱

Email: Mnma67@gmail.com

۱. دانشجوی دکتری مدیریت آموزش عالی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران.

چکیده

اطلاعات مقاله

این پژوهش با هدف بازشناسی سیره تربیتی امام رضا علیه السلام در عرصه «تربیت فرزند در محیط خانواده» انجام شده است. با توجه به خلأ موجود در ارائه مدلی نظام مند و یکپارچه که پیوند دیالکتیکی این دو محور را تبیین کند، این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و از طریق تحلیل اسنادی منابع معتبر دینی و حدیثی، به واکاوی سیره رضوی پرداخته است. یافته‌ها نشان می‌دهد از منظر امام رضا علیه السلام، خانواده نهادی تربیت محور و پروژه‌ای الهی-انسانی است که تشکیل آن، با تأکید بر معیار صلاحیت اخلاقی در انتخاب همسر و آدابی همچون تقدس بخشی به آغاز زندگی، امری ضروری و راهبردی برای تربیت نسل صالح محسوب می‌شود. در حوزه تربیت فرزند، الگویی جامع، پیشگیرانه و مرحله‌ای ارائه شده که از دوران پیش از تولد تا نوجوانی را دربرمی‌گیرد و در آن، ابعاد جسمانی، عاطفی، عقلانی و معنوی به صورت متوازن و با محوریت محبت عاقلانه، احترام، نظارت غیرمستقیم و تقویت خوداتکایی پرورش می‌یابند. نوآوری این تحقیق در ارائه الگویی یکپارچه است که در آن تشکیل خانواده به عنوان بستر و تربیت فرزند به عنوان غایت، در پیوندی ناگسستنی تعریف می‌شوند.

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت:
۱۴۰۴/۰۲/۰۹

تاریخ بازنگری:
۱۴۰۴/۰۴/۰۵

تاریخ پذیرش:
۱۴۰۴/۰۴/۳۱

تاریخ انتشار:
۱۴۰۴/۰۶/۰۸

کلیدواژه‌ها: امام رضا علیه السلام، اصول، خانواده مطلوب، تربیت فرزند.

استناد: نوروزی، محمد. (۱۴۰۴). ابعاد تربیت فرزند در قلمرو خانواده مبتنی بر تعالیم امام رضا علیه السلام. امام رضا علیه السلام و علوم

روز. ۳(۷). ۹۲-۱۲۵.

ناشر: دانشگاه بین المللی امام رضا علیه السلام

DOI: <https://doi.org/10.22034/ijs.2025.421708.1032>

۱. بیان مسئله

خانواده، به عنوان هسته نخستین و بنیادی‌ترین نهاد جامعه، نقش تعیین کننده‌ای در شکل دهی به ساختارهای اجتماعی و پرورش عواطف انسانی از قبیل عشق، محبت و دلبستگی ایفا می‌کند. بر اساس آموزه‌های اسلامی، رعایت موازین ارزشی و شرعی، زمینه‌ساز شکوفایی زندگی خانوادگی است. دین اسلام با تشریح حقوق متقابل برای اعضای خانواده، بستری فراهم می‌سازد که در سایه مراعات آن، صفا و صمیمیت همچون چشمه‌ای جوشان در کانون خانواده جریان یابد.

در منظومه فکری ائمه اطهار علیهم السلام، مناسبات اخلاقی و روابط میان اعضای خانواده از جایگاهی رفیع برخوردار است. در این میان، امام رضا علیه السلام با ارائه اصولی کلان و روان‌شناختی، بر زیاسازی رفتارها تأکید می‌ورزند. از جمله، ایشان می‌فرمایند: «أَجْمَلُ مُعَاشِرَتِكَ مَعَ الصَّغِيرِ وَالْكَبِيرِ؛ یعنی برخورد خود را با افراد کوچک و بزرگ، زیبا و نیکو گردان» (علی بن موسی، ۱۴۰۶، ص ۴۰۱). این اصل تربیتی که در بهبود کیفیت معاشرت و تعاملات خانوادگی تأثیری شگرف دارد، متأثر از سخن رسول اکرم صلی الله علیه و آله است که فرموده‌اند: «خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ وَ أَنَا خَيْرُكُمْ لِأَهْلِي؛ بهترین شما کسی است که برای اهل خانه‌اش نیکوترین باشد و من نیکوترین شما برای خانواده‌ام هستم» (حرعاملی، ۱۴۱۶، ج ۲۰، ص ۱۷۱).

وجود فرزند نیز به عنوان یکی از نعمت‌های الهی و عامل گرمی و نشاط خانواده، مورد تأکید قرار گرفته است. امام رضا علیه السلام در این زمینه فرموده‌اند: «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى إِذَا أَرَادَ بِعَبْدٍ خَيْرًا، لَمْ يُمْتَهُ حَتَّى يُرِيَهُ الْخَلْفَ؛ هرگاه خداوند خیر بنده‌ای را بخواهد، او را نمی‌میراند تا اینکه جانشین اش (فرزندش) را به او نشان دهد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۱، ص ۹۱). بر این اساس، والدین و فرزندان، حقوق و تکالیفی متقابل دارند که توجه و عمل به آنها، ضامن سلامت و تعالی نظام خانواده است. با عنایت به جایگاه رفیع خانواده در اسلام و نقش بی‌بدیل سیره معصومین علیهم السلام در تبیین الگوهای تربیتی، مسئله اصلی این پژوهش، «بازشناسی سیره تربیتی امام رضا علیه السلام در عرصه تربیت فرزند» است. در راستای این هدف، پرسش‌های اصلی ذیل مورد بررسی قرار می‌گیرد:

۱. معیارها و عوامل تشکیل خانواده مطلوب و شایسته از دیدگاه امام رضا علیه السلام کدامند؟
۲. اصول و روش‌های تربیت فرزند از منظر امام رضا علیه السلام چیست؟

۲. پیشینه پژوهش

در بررسی پیشینه مطالعات مرتبط با سیره تربیتی امام رضا علیه السلام در حوزه تشکیل خانواده

و تربیت فرزند، پژوهش‌های متعددی قابل شناسایی است. برای مثال، محسنی (۱۴۰۲) در مقاله «الگوی خانواده تراز اسلامی از منظر امام رضا علیه السلام» به ارائه یک الگوی مفهومی پرداخته است. همت‌بناری (۱۳۷۷) نیز در مقاله «امام رضا علیه السلام و تربیت فرزند»، به ابعاد فرزندپروری اشاره نموده است. علاوه بر این، ادهمی (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «سیره امام رضا علیه السلام در تربیت فرزند» و رضوی دوست و همکاران (۱۳۹۴) در مقاله «بایستگی‌های اخلاقی زیست خانوادگی از منظر امام رضا علیه السلام»، هر یک به بخشی از آموزه‌های رضوی در حوزه خانواده و اخلاق پرداخته‌اند.

با وجود غنای مطالعات پیشین، خلاء پژوهشی محسوسی در «ارائه مدلی نظام‌مند و یکپارچه» که بتواند پیوند عمیق و دیالکتیکی بین دو محور اساسی «تشکیل خانواده» و «تربیت فرزند» را در سیره رضوی تبیین نماید، مشاهده می‌شود. بسیاری از پژوهش‌های مذکور، یا به صورت پراکنده و جزئی‌نگر به موضوع نگریده‌اند و یا فاقد تحلیلی جامع و چندبعدی از تعامل این دو عرصه به هم پیوسته هستند. از این رو، نوآوری و تمایز مقاله حاضر در آن است که با رویکردی تحلیلی-توصیفی و با تکیه بر چارچوب نظری منسجم، در صدد بازشناسی الگویی یکپارچه و عملیاتی از سیره تربیتی امام رضا علیه السلام برمی‌آید. در این الگو، «تشکیل خانواده» به عنوان بستر و زیرساخت تربیت نسلی صالح و «تربیت فرزند» به عنوان غایت و هدف متعالی تشکیل خانواده، در پیوندی ناگسستنی تعریف می‌شوند. این پژوهش با تحلیل همزمان اصول تربیتی از دوران پیش از تولد تا نوجوانی و عوامل تشکیل‌دهنده خانواده شایسته، در صدد است تا کمبود پژوهش‌های نظام‌مند در ارائه «نظام تربیتی خانواده‌محور رضوی» را جبران نماید.

۳. چارچوب نظری و روش پژوهش

در چارچوب نظری این پژوهش، «خانواده» به عنوان نهاد بنیادین و کانونی جامعه اسلامی تعریف می‌شود و «تربیت فرزند» نیز فرآیندی هدفمند، پویا و مبتنی بر اصول و ارزش‌های اسلامی قلمداد می‌گردد. از جمله اصول کلیدی حاکم بر این چارچوب نظری می‌توان به چند مورد اشاره کرد: الف) ضرورت تشکیل خانواده به مثابه سنتی الهی و راهکاری کارآمد برای حفظ عفت فردی و کرامت انسانی؛ ب) توجه به تربیت به عنوان فرآیندی مستمر و مرحله‌ای که از دوران پیش از تولد آغاز و تا بزرگسالی تداوم می‌یابد؛ ج) نقش محوری و بی‌بدیل والدین در ایجاد محیطی امن، سرشار از محبت و معنویت برای رشد همه‌جانبه فرزندان؛ د) تأکید بر اخلاق‌مداری، مسئولیت‌پذیری و تقویت همزمان ابعاد عقلانی، روحی

و معنوی فرزندان. در مجموع، این چارچوب، «تربیت» را فرآیندی همه‌جانبه و مبتنی بر ایجاد تعادل میان عواطف، خردورزی و پایبندی به ارزش‌های دینی می‌داند.

۴. مفهوم شناسی

۴-۱. تربیت

ریشه‌شناسی این کلمه، آن را به ماده‌های «رَبَبَ» و «رَبَّوْ» بازمی‌گرداند که در قالب مصدر باب تفعیل «تربیت»، بر فرآیندی مستمر، پویا و هدفمند دلالت دارد. ابن منظور، با تفکیک دقیق معانی، واژه «رَبَّ» را در مفاهیمی چون مالکیت، سیادت، مدیریت و پرورش به کار برده و در شرح عبارت «رَبَّ وَكَلَدَهُ»، بر عمل تربیت به مثابه مسئولیتی کامل و شایسته در قبال فرزند تأکید می‌ورزد (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۱، ص ۳۹۹). راغب اصفهانی، مفهوم «رَبَّ» را ذیل همان «تربیت» تعریف کرده و آن را «ایجاد تدریجی حالتی پس از حالت دیگر در یک شیء، تا رسیدن به حد کمال و تمامیت» می‌داند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۳۶۶). این تعریف، بر سیر تکاملی و غایت‌مند تربیت صحنه می‌گذارد. در تعبیری عمیق‌تر از معنای ریشه‌شناختی، برخی معنای اصلی «رَبَّو» را «انتفاخ همراه با افزایش» می‌دانند؛ بدین معنا که موجود، نخست در ذات و جوهر خود رشد یافته و سپس به فضل و فزونی دست می‌یابد (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۴، ص ۳۵). این تحلیل، بر پویایی درونی و استعداد ذاتی برای رشد و تعالی در فرآیند تربیت تأکید دارد.

مفهوم «تربیت» در گسترده‌ترین و جامع‌ترین معنای خود، همه مراحل، مراتب، رشد، نمو و افزایش کمی و کیفی - اعم از مادی و معنوی - را در بر می‌گیرد. بر این اساس، تربیت به فرآیند «پروراندن، رشد دادن و به کمال رساندن» تعریف می‌شود؛ فرآیندی پویا که طی آن، تمامی قابلیت‌ها و استعدادهاى نهفته در یک وجود، به مرحله شکوفایی و فعلیت می‌رسند (اسماعیلی، ۱۳۸۵، ص ۳۹). این نگاه، تربیت را نه عملی مقطعی و اتفاقی، که جریان‌ی مداوم، فعال و همه‌جانبه‌نگر معرفی می‌کند.

۵. راهبرد تشکیل خانواده در سیره رضوی

در اندیشه اسلامی، تشکیل خانواده فراتر از یک قرارداد اجتماعی معمول، به عنوان نهادی مقدس با اهداف متعالی تعریف می‌شود. بنیان این نهاد، پس از انتخاب همسر شایسته، با نگاهی آینده‌نگرانه و با محوریت تربیت نسل صالح شکل می‌گیرد. در این مسیر، یاد و نام خداوند متعال باید در طلیعه آغاز زندگی مشترک و در دل‌های زوجین حاضر باشد و آنان

ضمن رعایت آداب شرعی ازدواج، از درگاه الهی طلب فرزندان سالم و شایسته نمایند که امام رضا علیه السلام به یکی از این آداب تأثیرگذار در اولین لحظات زندگی مشترک اشاره فرموده اند: «هنگامی که زن به خانه تو وارد شد، پیشانی اش را بگیر؛ او را به طرف قبله بنشان و بگو: خداوندا، او را به امانت گرفته‌ام و با میثاق تو بر خود حلال کرده‌ام؛ پروردگارا، از او فرزند با برکت و سالم روزی‌ام کن و شیطان را در نطفه‌ام شریک مساز و سهمی برای او قرار مده» (علی بن موسی، ۱۴۰۶، ص ۲۳۵). این دعا بیانگر نگرش الهی به ازدواج و تأکید بر اصالت تربیت نسلی پاک از همان آغاز تشکیل کانون خانواده است.

در نتیجه، از منظر سیره رضوی، تشکیل خانواده دارای دو بُعد اساسی است؛ بُعد غایی و هدف متعالی که همان تربیت انسان صالح است و از همان ابتدا مورد توجه و تأکید قرار می‌گیرد. بُعد راهبردی و کارکرد اجتماعی-معنوی که خانواده را به عنوان بستر اصلی تحقق عفت عمومی، تکامل فردی و قرب به خداوند تبیین می‌کند و آن را نه یک انتخاب، که یک ضرورت برای جامعه اسلامی می‌داند. این نگاه جامع، مبنای محکمی برای تبیین آداب و مراحل بعدی تشکیل خانواده در چارچوب اسلامی فراهم می‌سازد.

۱-۵. معیار سنجی انتخاب همسر شایسته

انتخاب همسر به عنوان نخستین و اساسی‌ترین گام در تشکیل خانواده، از جایگاهی ویژه در سیره تربیتی امام رضا علیه السلام دارد. ایشان در بیانی، معیارهای همسر شایسته را این گونه تبیین می‌فرمایند: «مَا أَفَادَ عَبْدٌ عَبْدًا فَائِدَةً خَيْرًا مِنْ زَوْجَةٍ صَالِحَةٍ إِذَا رَأَاهَا سَرَّتُّهُ وَ إِذَا غَابَ عَنْهَا حَفِظَتْهُ فِي نَفْسِهَا وَ مَالِهِ؛ هیچ سودی برای مرد بهتر از همسر صالح، که هنگام دیدن وی شوهر خوشحال شود و در غیاب شوهر نگهدار خود و اموالش باشد، نیست» (حرعاملی، ۱۴۱۶، ج ۲۰، ص ۳۹). این روایت، سه شاخص کلیدی برای همسر صالح برمی‌شمارد: الف) کارکرد عاطفی یعنی ایجاد شادمانی و آرامش روانی برای شوهر؛ ب) کارکرد اخلاقی یعنی حفظ عفت و پاکدامنی خویش در غیاب همسر؛ ج) کارکرد اقتصادی و مدیریتی یعنی حفاظت از اموال و دارایی‌های خانواده.

امام رضا علیه السلام در عملی‌سازی این اصل، با صراحت از ازدواج با فرد بد اخلاق نهی می‌فرمایند. در روایتی از حسن بن بشار واسطی آمده است: «كَتَبْتُ إِلَى أَبِي الْحَسَنِ الرَّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّ لِي قَرَابَةً قَدْ خَطَبَ إِلَيَّ ابْنَتِي وَ فِي خُلُقِهِ سُوءٌ فَقَالَ: لَا تَزُوجْهُ إِنْ كَانَ سَيِّئُ الْخُلُقِ؛ به امام رضا علیه السلام نامه نوشتم که یکی از بستگانم دخترم را خواستگاری کرده، اما او بد اخلاق است. حضرت در پاسخ فرمودند: اگر بد اخلاق است، دخترت را به ازدواج او

در نیاور (ابن بابویه، ۱۴۰۴، ج ۳، ص ۴۰۹). اهمیت این انتخاب سرنوشت‌ساز، در بیان دیگری از امام رضا علیه السلام با تعبیری هشداردهنده نمایان شده است: «إِنَّمَا النِّكَاحُ رِقٌّ، فَإِذَا أَنْكَحَ أَحَدُكُمْ وَلَيْدَةً فَقَدْ أَرَقَّهَا، فَلْيَنْظُرْ أَحَدُكُمْ لِمَنْ يُرِقُّ كَرِيْمَتَهُ؛ همانا ازدواج [نوعی] بندگی است. پس هر کس از شما دختر خود را به ازدواج درآورد، او را به بندگی داده است. پس باید بنگرد که دختر عزیزش را به بندگی چه کسی می‌سپارد (طوسی، ۱۴۱۴، ص ۵۱۹).

این کلام، بر حساسیت و مسئولیت خطیر خانواده در انتخاب همسر برای فرزندان تأکید می‌ورزد و ازدواج را انتقال مسئولیت و تعهدی سنگین می‌داند. بر این اساس، بررسی‌های لازم درباره اخلاق، عادات، روحیات و سلامت فیزیکی و روانی طرفین، یک ضرورت عقلانی و شرعی است. از سویی، امام رضا علیه السلام به طور مشخص از ازدواج با افراد فاسق و آلوده به گناهان کبیره مانند شرابخواری نهی می‌فرماید: «وَإِيَّاكَ أَنْ تَزُوِّجَ شَارِبَ الْخَمْرِ فَإِنَّ زَوْجَتَهُ فَكَأَنَّهَا قَدَّتْ إِلَى الرَّثَا؛ و پرهیز از اینکه [دخترت را] به شرابخوار همسر دهی، که اگر او را به ازدواج وی درآوری، گویا او را به زنا داده‌ای» (علی بن موسی الرضا، ۱۴۰۶، ص ۲۸۰). این هشدار نشان‌دهنده تأثیر مستقیم فسق و فجور بر نسل آینده و لزوم پاک‌سازی بستر تربیت از عوامل منفی است. انتخاب همسر ناشایست، علاوه بر زندگی فردی، سلامت معنوی و اخلاقی نسل‌های آینده را نیز به مخاطره می‌اندازد.

۶. الگوی جامع تربیت فرزند در سیره رضوی

با توجه به شرایط خاص زندگی امام رضا علیه السلام، شامل سفر اجباری به خراسان و دوری از کانون خانواده و همچنین وضعیت تک‌فرزندی امام جواد علیه السلام، سیره تربیتی ایشان در حوزه فرزندپروری از عمق تحلیلی و عملی بی‌نظیری برخوردار است. این شرایط ویژه، بر اهمیت و ظرافت شیوه‌های تربیتی به کار گرفته شده توسط ایشان، به‌ویژه در موقعیت «تربیت از راه دور»، تأکید مضاعفی دارد. این وضعیت خاص، الگویی کم‌نظیر از تربیت در شرایط چالش‌برانگیز را ارائه می‌دهد که در آن، فاصله جغرافیایی مانع از تأثیرگذاری عمیق تربیتی نشده است.

۶-۱-۱. تربیت پیش از تولد

۶-۱-۱-۱. مراقبت‌های ایام بارداری

در منظومه فکری امام رضا علیه السلام، تربیت فرزند، فرآیندی است که پیش از دوران تولد و به‌ویژه در ایام بارداری مورد توجه و تأکید قرار گرفته است. بر این اساس، پس از انعقاد

نطفه، مراقبت‌های همه‌جانبه دوران بارداری از جایگاهی راهبردی برخوردار می‌گردد. این مراقبت‌ها، ابعاد گوناگونی را در بر می‌گیرد: بعد روان‌شناختی که توجه به وضعیت روانی مادر و گستراندن بساط آرامش در داخل و خارج از منزل است؛ بعد جسمانی و تغذیه‌ای هم تأمین تغذیه مناسب و سالم برای مادر، به عنوان عاملی مؤثر در سلامت جنین می‌باشد. امامان معصوم علیهم‌السلام به استفاده از خوراکی‌های خاصی در این دوران توصیه کرده‌اند که علاوه بر فواید بهداشتی، بر شکل‌گیری شخصیت و صفات فرزند آینده نیز تأثیرگذار دانسته شده‌اند. در این راستا، امام رضا علیه‌السلام می‌فرماید: «أَطْعُمُوا حَبَالًا كَمْ ذَكَرَ اللَّبَّانُ، فَإِنَّ يَكُ فِي بَطْنِهَا غُلَامٌ خَرَجَ ذَكِيَّ الْقَلْبِ عَالِمًا شَجَاعًا، وَإِنْ تَكَ جَارِيَةٌ حَسَنَ خَلْقِهَا وَ خُلُقِهَا وَ عَظَمَتْ عَجِيزَتُهَا وَ حَظِيَّتْ عِنْدَ زَوْجِهَا؛ به همسران بارداران «کندر» بخورانید. اگر جنین آنها پسر باشد، با دلی پاک، دانشمند و شجاع متولد خواهد شد و اگر دختر باشد، خوش‌اخلاق و زیبارو می‌گردد و در نزد شوهرش از منزلت والایی برخوردار خواهد بود» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۲۳). این روایت، علاوه بر اشاره به فواید مادی یک خوراکی طبیعی، بر نگرش پیشگیرانه و آینده‌نگر اسلام به تربیت صحنه می‌گذارد. این توصیه را می‌توان نمادی از «تأثیرگذاری فعال بر شکل‌گیری شخصیت فرزند از دوران جنینی» تفسیر کرد که بر پیوند عمیق بین تغذیه مادر و تکوین عقلانی-عاطفی فرزند دلالت دارد. این نگاه، با یافته‌های نوین در حوزه «روانشناسی پریناتال»^۱ (پیش از تولد) نیز هم‌خوانی قابل توجهی دارد و نشان از جامعیت سیره تربیتی معصومین علیهم‌السلام است.

۲-۶. تربیت در دوره نوزادی

۱-۲-۶. آیین‌های استقبال از نوزاد

در ادامه سیره تربیتی امام رضا علیه‌السلام، یکی از نخستین و مؤثرترین اقدامات تربیتی پس از تولد، خواندن اذان و اقامه در گوش نوزاد است. این سنت نبوی توسط ائمه اطهار علیهم‌السلام تأکید و تبیین شده است. امام رضا علیه‌السلام در این زمینه می‌فرماید: «إِذَا وُلِدَ مَوْلُودٌ فَأَذِّنْ فِي أُذُنِهِ الْأَيْمَنِ وَ أَقِمْ فِي أُذُنِهِ الْأَيْسَرِ؛ هرگاه فرزندی به دنیا آمد، در گوش راست او اذان و در گوش چپ او اقامه بخوان» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۱، ص ۱۱۶). بر اساس روایات اسلامی، فلسفه این عمل ارزشمند، ایجاد مصونیت معنوی و پناه بردن به خداوند از شر وسوسه‌ها و القائات شیطانی از نخستین لحظات حیات مستقل کودک ذکر شده

۱. Perinatal، پریناتال به مجموعه‌ی مراقبت‌ها و خدمات پزشکی گفته می‌شود که از قبل از بارداری تا دوره پس از زایمان به مادران ارائه می‌شود.

است (همان، ص ۱۶۲). این اقدام را می‌توان یک مداخله تربیتی-عرفانی زودهنگام دانست که هدف آن خوگیری روح کودک با کلمات توحیدی و ایمن‌سازی او در برابر آسیب‌های معنوی است.

۲-۲-۶. بهداشت و سلامت نوزاد

سیره رضوی در مورد نوزاد، مجموعه‌ای از سنت‌های بهداشتی، اجتماعی و معنوی را در بر می‌گیرد که ختنه، عقیه و تراشیدن موی سر از مهم‌ترین آن‌هاست. این موارد، نشان‌دهنده نگاه یکپارچه‌نگر اسلام به تربیت است که در آن سلامت جسمانی، امور اجتماعی و پرورش معنوی به طور هم‌زمان مورد توجه قرار می‌گیرد. امام رضا علیه‌السلام به نقل از پیامبر اکرم صلی‌الله علیه و آله می‌فرماید: «اخْتِنُوا أَوْلَادَكُمْ يَوْمَ السَّابِعِ فَإِنَّهُ أَطْهَرُ وَأَسْرَعُ لِنَبَاتِ اللَّحْمِ؛ فرزندان خود را در روز هفتم تولد ختنه کنید؛ زیرا این کار پاک‌تر است و موجب رویش سریع‌تر گوشت می‌شود (ابن‌بابویه، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۳۱). این توصیه، علاوه بر بعد بهداشتی و سلامتی، بر طهارت و پاکیزگی به عنوان یکی از ارکان تربیت دینی تأکید می‌ورزد.

از سوی دیگر، امام رضا علیه‌السلام در بیان اهمیت این دو سنت می‌فرماید: «وَالْعَقِيْقَةُ عَنِ الْمَوْلُودِ الذَّكْرِ وَالْأُنْثَىٰ وَاجِبَةٌ وَكَذَلِكَ تَسْمِيَّتُهُ وَحَلْقُ رَأْسِهِ يَوْمَ السَّابِعِ وَيَتَّصِقُ بِوِزْنِ شَعْرِهِ ذَهَبًا أَوْ فِضَّةً؛ عقیه برای مولود پسر و دختر [مستحب مؤکد] است و همچنین نام‌گذاری او و تراشیدن موی سرش در روز هفتم و به وزن موهایش طلا یا نقره صدقه داده شود (همان، ص ۱۳۲). این سنت، ابعاد مختلف اقتصادی-اجتماعی (صدقه و کمک به نیازمندان)، بهداشتی (تراشیدن مو) و هویت‌بخشی (نامگذاری) را یک‌جا در بر می‌گیرد.

توجه به بهداشت کودک نیز در سیره رضوی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. ایشان به نقل از پیامبر اکرم صلی‌الله علیه و آله می‌فرماید: «اغسلوا صبیانکم من الغمْرِ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَشْمُ الغمْرَ، فَيَفْزَعُ الصَّبِيَّ فِي رُقَادِهِ وَيَتَأَذَىٰ بِهِ الْكَاتِبَانِ؛ کودکان خود را از چربی و آلودگی (ناشی از عرق و...) بشوید و پاکیزه کنید؛ زیرا شیطان بوی چربی را استشمام می‌کند و در خواب، کودک را می‌هراساند و فرشتگان موکل او نیز آزار می‌بینند» (همان، ص ۷۴).

این روایت، درکی عمیق از تعامل ابعاد مادی و معنوی وجود انسان را نشان می‌دهد. رعایت بهداشت جسمی، علاوه بر سلامت فیزیکی کودک، برای آرامش روانی او (پرهیز از وحشت در خواب) و حتی برای حفظ کرامت موجودات معنوی (فرشتگان) مؤثر دانسته شده است. این نگاه، «پزشکی پیشگیرانه» را با «معنویت‌پروری» در هم می‌آمیزد و بر جامعیت دین اسلام در تربیت همه‌جانبه انسان صحه می‌گذارد.

۳-۲-۶. تغذیه نوزاد

از دیگر سنت‌های مستحبی که در سیره تربیتی امام رضا علیه السلام مورد توجه قرار گرفته، باز کردن دهان نوزاد با آب فرات یا غسل در نخستین ساعات تولد است. ایشان در این زمینه می‌فرمایند: «وَحَنَكُهُ بِمَاءِ الْفُرَاتِ إِنْ قَدَرْتَ عَلَيْهِ أَوْ بِالْعَسَلِ سَاعَةً يُؤَلِّدُ؛ اگر توانستی دهان نوزاد را در ساعتی که به دنیا می‌آید، با آب فرات یا با عسل باز کنی [این کار را انجام بده] (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۵، ص ۱۳۸). این توصیه، علاوه بر فواید بهداشتی و تغذیه‌ای آشکار (ضد عفونی و تقویت نوزاد)، از ابعاد نمادین و معنوی عمیقی برخوردار است. استفاده از «آب فرات» که در روایات از آن به عنوان آبی پاک و مبارک یاد شده و «عسل» که در قرآن به عنوان شفا بخش برای انسان‌ها معرفی گردیده، نشان می‌دهد تربیت از نگاه رضوی، از همان نخستین لحظات زندگی، با مفاهیم پاک، برکت و سلامت عجین شده است. این دستور، دقت نظر اسلام را در برنامه‌ریزی برای لحظه‌لحظه زندگی انسان، حتی چگونگی آغاز تغذیه نوزاد، به نمایش می‌گذارد.

معمولاً تا زمانی که کودک، استعداد هضم غذاهای متنوع را پیدا نکرده است، بهترین غذای کودک، شیر مادر است؛ هر چند امروزه، به این امر کمتر توجه می‌شود ولی اولیای دین، به ویژه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله درباره جایگاه شیر مادر توجهی خاص داشته‌اند. امام رضا علیه السلام نیز در این باره می‌فرماید: «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) لَيْسَ لِلصَّبِيِّ لَبَنٌ خَيْرٌ مِنْ لَبَنِ أُمِّهِ؛ حضرت رسول صلی الله علیه و آله فرموده است: برای کودک، شیری بهتر از شیر مادرش نیست» (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۵، ص ۱۵۶). این تأکید که با یافته‌های قطعی علم تغذیه و پزشکی نوین نیز کاملاً هم‌خوان است، تنها به بعد بهداشتی و سلامتی محدود نمی‌شود. تغذیه با شیر مادر، اولین حلقه ایجاد دل‌بستگی ایمن بین مادر و کودک و شکل دهنده بنیان‌های سلامت عاطفی و روانی فرزند در آینده است. این نگاه یکپارچه‌نگر، سلامت جسمانی را زمینه‌ساز تکامل روحی و عاطفی می‌داند.

۳-۲-۶. هویت‌سازی و شخصیت‌پروری در کودکی

۱-۳-۶. انتخاب نام نیک و مصادیق آن

انتخاب نام شایسته و نیکو، از حقوق کودک بر والدین به شمار می‌رود. بر این اساس، پدر و مادر موظف‌اند حتی پیش از تولد فرزند، نامی زیبا و معنادار برای وی برگزینند؛ نامی که در آینده نه تنها موجب سرافکنندگی و ایجاد حساسیت‌های روانی نخواهد شد، بلکه به عنوان یکی از مظاهر تجلی بخش هویت و شخصیت او ایفای نقش کند. در همین راستا، امام

رضا علیه السلام می فرماید: «سَمَّهَ بِأَحْسَنِ الْأَسْمَاءِ وَ كَنَّهَ بِأَحْسَنِ الْكُنْيَةِ»؛ یعنی فرزندت را به بهترین نام و کنیه، نام گذاری کن (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۵، ص ۱۲۷).

همچنین ایشان در بیان دیگری به تبیین آثار و برکات عینی نام‌های نیکو پرداخته و می فرماید: «لَا يَدْخُلُ الْفَقْرُ بَيْتًا فِيهِ اسْمُ مُحَمَّدٍ أَوْ أَحْمَدَ أَوْ عَلِيٍّ أَوْ الْحَسَنِ أَوْ الْحُسَيْنِ أَوْ جَعْفَرَ أَوْ طَالِبٍ أَوْ عَبْدِ اللَّهِ أَوْ فَاطِمَةَ مِنَ النِّسَاءِ؛ فقر و تنگدستی به خانه‌ای که در آن نامی از محمد، احمد، علی، حسن، حسین، جعفر، طالب، عبدالله و یا از میان زنان، نام فاطمه باشد، راه نمی یابد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۱، ص ۱۳۱). از سوی دیگر، امام رضا علیه السلام به صورت ویژه در مورد نام «محمد» تأکید فرموده‌اند: «الْبَيْتُ الَّذِي فِيهِ مُحَمَّدٌ يُصْبِحُ أَهْلُهُ، صَبِيحًا وَ يُمُسُونَ بِخَيْرٍ؛ خانه‌ای که در آن [کسی به نام] محمد باشد، اهل آن خانه، بامداد و شامگاهشان همراه با خیر و برکت خواهد بود» (حرعاملی، ۱۴۱۶، ج ۲۱، ص ۳۹۴).

از منظر سیره تربیتی امام رضا علیه السلام، انتخاب نام نیکو برای فرزند، اصلی کلیدی و حقی قطعی است که بر عهده والدین نهاده شده است. این تأکیدات فراوان نشان می‌دهد که «نام» در منظومه فکری رضوی به عنوان یک راهبرد هویت‌ساز و عاملی سرنوشت‌ساز در عرصه‌های فردی و خانوادگی محسوب می‌شود. نام نیکو هم بر «خودپنداره» و شکل‌گیری شخصیت کودک تأثیر مستقیم می‌گذارد و هم از کارکردهای جامعه‌شناختی و معنوی برخوردار است. این نگاه عمیق، والدین را به تامل و دقت نظر در انتخاب نخستین و ماندگارترین هدیه فرهنگی خود به فرزندشان فرامی‌خواند.

۲-۳-۶. مراقبت همه‌جانبه و تأمین نیازها

در سیره تربیتی امام رضا علیه السلام، مراقبت همه‌جانبه و فعال از کودک به عنوان اصلی اساسی مورد تأکید قرار گرفته است. در این نگاه، نوزاد به نهالی تشبیه می‌شود که برای رشد و شکوفایی، نیازمند مراقبت دائمی و آگاهانه باغبانی دلسوز است. والدین، به‌ویژه مادر، این باغبانان هستند که باید سلامت جسمانی، تغذیه مناسب، آرامش روانی و تأمین نیازهای عاطفی کودک را - که تأثیر مستقیمی بر رشد همه‌جانبه او دارد - فراهم آورند. این مراقبت در روزهای نخستین زندگی که نوزاد با محیط جدید بیگانه و در ضعف و ناتوانی به سر می‌برد، از حساسیت و اهمیت مضاعفی برخوردار است.

سیره عملی امام رضا علیه السلام در واقعه تولد فرزند بزرگوارش، حضرت جواد علیه السلام، نمونه‌ای اعلای این مراقبت است. روایت شده که حضرت به خواهرشان «حکیمه» دستور دادند تا در زمان وضع حمل «خیزران» (مادر امام جواد علیه السلام) حاضر باشند. ایشان با

دقتی مثال‌زدنی، فضای اتاق را آماده کردند و حتی پس از تولد و در شرایطی غیرعادی (خاموشی چراغ و تابش نور از وجود نوزاد)، بلافاصله شخصاً وارد عمل شدند. امام رضا علیه السلام نوزاد را گرفتند، در گهواره گذاشتند و به حکیمه فرمودند: «يَا حَكِيمَةَ الزَّمِي مَهْدُهُ؛ ای حکیمه، مراقب گهواره‌اش باش (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۵۰، ص ۱۰). این اقدام و این جمله کوتاه اما پر معنا، بر چند نکته کلیدی دلالت دارد: الف) نظارت مستقیم و شخصی اولیاء و مراقبت عملی و عینی از کودک امری ضروری شمرده می‌شود. ب) ایجاد امنیت فیزیکی و عاطفی، قرار دادن کودک در گهواره، نمادی از تأمین بستری امن برای اوست. ج) واگذاری مسئولیت و تأکید بر مراقبت دائمی، دستور «الزمی» (ملازم باش) بر استمرار و تداوم این مراقبت‌ها صحنه می‌گذارد.

۳-۳-۶. تعامل کلامی

برقراری ارتباط کلامی و عاطفی با کودک یکی دیگر از اصول مهم در سیره رضوی است. این کار، افزون بر تأمین نیازهای روانی کودک، سبب تحریک قوای ادراکی و تقویت پیوند عاطفی بین والدین و فرزند می‌گردد. در روایتی از حکیم بن عمران آمده است که وقتی از امام رضا علیه السلام درخواست کرد برای ایشان فرزندى طلب کند، حضرت بشارت تولد امام جواد علیه السلام را دادند و پس از تولد، با افتخار و محبت، ویژگی‌های آن فرزند را برای اصحاب برشمردند. اما نکته جالب‌تر، سیره عملی ایشان پس از تولد است: «پس از تولد حضرت جواد علیه السلام، حضرت رضا علیه السلام تمام شب کنار گهواره‌اش او را مشغول می‌داشت» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۵۰، ص ۱۵). عبارت «او را مشغول می‌داشت» نشان‌دهنده نوعی تعامل فعال و مستمر است. این می‌تواند شامل صحبت کردن با نوزاد، صداسازی، لالایی گفتن و یا هر عمل دیگری برای جلب توجه و ایجاد آرامش در کودک باشد. این رفتار امام، به روشنی نشان می‌دهد که تربیت، حتی در دوران نوزادی، تنها به مراقبت‌های جسمانی محدود نمی‌شود، بلکه پرورش قوای حسی و عاطفی از طریق ارتباط مستقیم، بخشی جدایی‌ناپذیر از این فرآیند است. این اصل، پایه‌های اولیه اعتماد به نفس، احساس امنیت و توانایی برقراری ارتباط سالم را در فرزند پی‌ریزی می‌کند.

۴-۶. اصول روان‌شناختی تربیت در سیره رضوی

۱-۴-۶. محبت هدفمند

در سیره تربیتی امام رضا علیه السلام، محبت به عنوان محرک اصلی و کارآمدترین ابزار تربیتی جایگاهی محوری دارد. محبت، داروی شفابخش دردهای روحی، تسکین‌دهنده

قلب‌ها و کلید حل بسیاری از مشکلات و ناسازگاری‌های رفتاری است. این اصل در تمام مقاطع سنی و در هر شرایطی کاربرد دارد، اما برای کودکان و نوجوانان که بیش از دیگران تشنه مهر و عاطفه هستند، حیاتی‌تر است. رفتارهای نابه‌هنجار و ناسازگاری‌های آنان، غالباً با برخوردی محبت‌آمیز قابل اصلاح است.

امام رضا علیه‌السلام به صورت عملی و در مناسبات مختلف، از این شیوه بهره می‌بردند. گاهی محبت خود را با عباراتی مانند «بَابِي أَنْتَ وَ أُمِّي» (پدر و مادرم به فدایت) ابراز می‌کردند و گاهی با در آغوش گرفتن، به سینه فشردن و بوسیدن فرزند، مهر خود را نشان می‌دادند. اباصلت نقل می‌کند: «هنگامی که جواد علیه‌السلام بر بستر شهادت پدر وارد شد، حضرت رضا علیه‌السلام دست بر گردنش انداخت، او را به سینه فشرد، میان دو چشمش را بوسید و با او سخن گفت» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۹، ص ۳۰۰). حتی در موقعیت‌های دشوار تربیتی، مانند اصرار بی‌جای کودک بر خواسته‌ای غیرمنطقی، سیره رضوی بر حفظ آرامش و استفاده از زبان محبت تأکید دارد. در روایتی از امیه بن علی آمده که امام جواد علیه‌السلام در کودکی، در حجر اسماعیل نشسته و از بلند شدن امتناع می‌کرد. با وجود اصرار غلام، امام رضا علیه‌السلام شخصاً نزد فرزند آمدند و به جای تندی، با جملاتی محبت‌آمیز فرمودند: «قُم يَا حَبِيبِي؛ برخیز ای حبیب من». این برخورد، نه تنها کودک را قانع کرد، بلکه الگویی ماندگار از صبر و مدیریت عاطفی در تربیت ارائه نمود (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۵۰، ص ۶۳).

۲-۴-۶. احترام به کرامت کودک

در سیره تربیتی امام رضا علیه‌السلام، احترام به شخصیت کودک به عنوان یکی از ارکان اساسی تربیت مورد توجه ویژه قرار گرفته است. هر انسانی ذاتاً خواهان احترام و حفظ کرامت خویش است و این ویژگی در کودکان و نوجوانان، با وجود عدم بلوغ اجتماعی و عقلانی کامل، از شدت بیشتری برخوردار است. رفتار محترمانه والدین و مربیان، نه تنها عزت نفس کودک را تقویت می‌کند، بلکه زمینه را برای پذیرش سخنان تربیتی آنان فراهم می‌سازد.

امام رضا علیه‌السلام به صورت عملی این اصل را در برخورد با فرزند خردسال خود، امام جواد علیه‌السلام، به نمایش گذاردند. محمد بن ابی‌عباد که متصدی امور نگارش حضرت بود، گزارش می‌دهد: «حضرت رضا علیه‌السلام همواره از فرزند بزرگوارش محمد با کنیه [که نزد عرب علامت بزرگداشت و احترام است] نام می‌برد و می‌فرمود: ابوجعفر به من چنین نوشت و من به ابوجعفر چنین نوشتم. با آن که امام جواد علیه‌السلام در مدینه به سر

می‌برد و کودک‌پسند نبوده، حضرت رضا علیه السلام وی را بسیار احترام می‌کرد و نامه‌هایی که از حضرت جواد به وی می‌رسید، با کمال بلاغت و نیکویی پاسخ می‌داد» (ابن بابویه، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۲۶۶). این رفتار، نشان‌دهنده نگاه والای سیره رضوی به هویت مستقل کودک است. خطاب کردن کودک با کنیه و پاسخ مفصل و محترمانه به نامه‌های او، عملی‌ترین درس در پرورش شخصیت، اعتماد به نفس و احساس مسئولیت در فرزند است.

۳-۴-۶. نظام تشویق مبتنی بر شایستگی (عدالت جنسیتی)

در سیره تربیتی امام رضا علیه السلام، بر رعایت عدالت و تساوی میان همه فرزندان تأکید شده است. با این وجود، بر اساس درک ظرافت‌های عاطفی و روان‌شناختی، گاه توجه و محبت ویژه‌ای به دختران توصیه می‌شود. این تأکید مضاعف، ناشی از لطافت عاطفی بیشتر و احساسات ظریف‌تر و در عین حال شکننده‌تر دختران است. امام رضا علیه السلام در تبیین این اصل، با استناد به کلام رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى عَلَى الْإِنَاثِ أَرْقُ مِنْهُ عَلَى الذَّكَوْرِ، وَ مَا مِنْ رَجُلٍ يُدْخِلُ فَرْحَةً عَلَى امْرَأَةٍ بَيْنَهُ وَ بَيْنَهَا حُرْمَةً، إِلَّا فَرَّحَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؛ بی‌تردید خداوند بزرگوار و بلندمرتبه، نسبت به زنان [و دختران] مهربان‌تر از مردان است و هیچ مردی نیست که زنی از محارم خود را شاد کند، مگر آنکه خداوند او را در روز قیامت شادمان خواهد کرد» (حرعاملی، ۱۴۱۶، ج ۲۱، ص ۳۶۷). این روایت، پاداش اخروی رفتار محبت‌آمیز با دختران و زنان خویشاوند را گوشزد می‌کند و جایگاه رفیع این عمل را در ساحت تربیتی و اخلاقی نشان می‌دهد.

سیره رضوی در ابراز محبت، نگاهی عاقلانه و هدفمند دارد. از منظر ایشان، محبت و تشویق باید مبتنی بر شایستگی‌ها و لیاقت‌های واقعی فرزندان باشد. این اصل از یک سو مانع محبت افراطی می‌شود و از سوی دیگر، با منع تبعیض ناروا، عدالت عاطفی را در کانون خانواده برقرار می‌سازد. سعد بن سعد اشعری می‌گوید از امام رضا علیه السلام پرسیدم درباره مردی که برخی فرزندان را بیش‌تر دوست دارد. حضرت در پاسخ، به سیره امام صادق و امام کاظم علیهما السلام استناد کردند که به ترتیب به «محمد» و «احمد» محبت بیشتری نشان می‌دادند. اما هنگامی که پرسش به تفاوت محبت بین دختر و پسر کشید، امام فرمودند: «پسر و دختر در این حکم با هم مساوی هستند. شأن هر کس از آنها به اندازه‌ای است که خداوند برایشان قرار داده است» (حرعاملی، ۱۴۱۶، ج ۲۱، ص ۴۸۶). این روایت به وضوح نشان می‌دهد که معیار جنسیت نمی‌تواند مبنای تبعیض در ابراز محبت باشد، بلکه معیار اصلی، شایستگی‌های اخلاقی و عملی است.

نمونه عینی تشویق مبتنی بر لیاقت، در رفتار امام صادق علیه السلام با فرزندشان امام کاظم علیه السلام دیده می شود. هنگامی که ایشان سخنی حکیمانه بیان کرد، امام صادق علیه السلام با بیانی سرشار از مهر و تشویق فرمودند: «يَا بُنَيَّ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَكَ خَلْفًا مِنَ الْآبَاءِ وَ سُورًا مِنَ الْأَبْنَاءِ وَ عَوْضًا عَنِ الْأَصْدِقَاءِ؛ ای فرزندم! سپاس خدایی را که تو را جانشین نیکو برای پدران، مایه سرور برای فرزندان و جایگزینی برای دوستان قرار داد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۴۸، ص ۲۴). این بیان، نمونه ارزشمند تشویق کلامی هدفمند است که همزمان، هم قدردانی می کند، هم هویت بخشی می نماید و هم انگیزه ای برای تداوم مسیر تعالی در فرد ایجاد می کند. این شیوه، به کودک می آموزد که محبت و احترام، پیامد مستقیم شایستگی های اوست.

تشویق به موقع و هدفمند، اهرمی قدرتمند برای ایجاد انگیزه، تقویت اعتماد به نفس و جهت دهی به استعدادها در فرآیند تربیت است. این شیوه مورد تأکید و استفاده امام رضا علیه السلام بود. زکریا بن آدم روایت می کند: «خدمت امام رضا علیه السلام بودم که حضرت جواد علیه السلام را نزد ما آوردند. او، که حدود چهار ساله بود، دست ها را بر زمین نهاد و سرش را به طرف آسمان بلند کرد و به فکر فرو رفت. امام رضا علیه السلام به او فرمود: جانم به فدایت باد، در چه موضوعی چنین اندیشه می کنی؟ فرمود: در آنچه نسبت به مادرم فاطمه سلام الله علیها انجام داده اند. به خدا قسم، آنان را از قبر بیرون می آورم، می سوزانم و خاکسترشان را به دریا می ریزم. امام رضا علیه السلام [در مقابل این غیرت دینی] او را به خود نزدیک ساخت، بین دو چشمش را بوسید و فرمود: پدر و مادرم به فدایت باد، تو برای امامت شایستگی داری» (عطاردی قوچانی، ۱۳۶۵، ص ۱۶۹) این پاسخ امام، نمونه ای کامل از تشویق کیفی است که هم تأیید عاطفی (در آغوش گرفتن و بوسیدن) و هم تأیید معنوی (اعلام شایستگی برای امامت) را در بر می گیرد. چنین تشویقی، ارزش های اصیل را در نهاد کودک درونی می سازد.

۵-۶. تربیت دینی و عقلانی

۱-۵-۶. آموزش معارف دینی

دوران نوجوانی و جوانی، دوره ای حساس و پراشتهاب است که روحیه جست و جوگر و طغیان گر جوان، اگر با هدایت و تعلیم صحیح همراه نشود، ممکن است به بیراهه کشانده شود. از این رو، جدیت در آموزش معارف دینی در سیره رضوی از جایگاهی خطیر برخوردار است.

امام رضا علیه السلام با بیانی هشدار دهنده بر این ضرورت تأکید می‌فرماید: «لَوْ وَجَدْتُ شَابًّا مِنْ شُبَّانِ الشِّيْعَةِ لَا يَتَّقُهُ لَضَرْبَتُهُ عَشْرِينَ سَوْطًا؛ اگر جوانی از جوانان شیعه را بیابم که در پی فراگیری دانش دین (تفقه) نباشد، او را بیست تازیانه خواهم زد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۳۴۶). این بیان قاطع، که باید در چارچوب حفظ کرامت و رعایت شرایط تربیتی فهمیده شود، نشان از اولویت مطلق آموزش‌های اعتقادی و دینی در منظومه فکری ایشان دارد. این امر، وظیفه سنگین والدین را در سه محور یادآور می‌شود: **الف)** آموزش خود: آشنایی با تعالیم اسلام. **ب)** عمل خود: پابندی عملی به این تعالیم به عنوان الگوی عینی. **ج)** انگیزش فرزند: ایجاد عشق و علاقه به فراگیری معارف دینی در فرزندان.

۲-۵-۶. پرورش بعد عقلانی

تربیت از منظر امام رضا علیه السلام، امری همه‌جانبه است و پرورش بعد عقلانی و قدرت استدلال در آن جایگاهی ویژه دارد. منطقی بار آوردن فرزند، موجب می‌شود تا او بیندیشد، تصمیم بگیرد، رفتار کند و در صورت لزوم، از باورها و مواضع خود به شکلی مستدل دفاع نماید. نمونه‌ای درخشان از پرورش این بعد، در خردسالی امام جواد علیه السلام و در برخورد با مأمون عباسی مشاهده می‌شود.

بنان بن نافع نقل می‌کند: «روزی مأمون از جایی که حضرت جواد علیه السلام با کودکان بازی می‌کرد، می‌گذشت. کودکان از ترس میدان بازی را ترک کردند و تنها جواد علیه السلام آن جا ایستاد. مأمون از او پرسید: چرا همراه بچه‌ها فرار نکردی؟ فرمود: گناهی مرتکب نشدم تا از ترس بگریزم و جاده هم تنگ نیست تا آن را برایت باز کنم، از هر جا می‌خواهی عبور کن. مأمون [از این پاسخ تعجب کرد و] پرسید: تو کیستی؟ حضرت در جواب فرمود: من محمد بن علی بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب علیهم السلام هستم» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۵۰، ص ۹۲-۹۱). این پاسخ کودکانه، اما عمیقاً عاقلانه، نشان از شجاعت، عزت نفس، قدرت تحلیل موقعیت و توانایی دفاع منطقی دارد که حاصل تربیت عقلانی در سایه سیره رضوی است.

۳-۵-۶. تربیت قرآنی

ایجاد فضایی معنوی و آشنا کردن فرزندان با قرآن کریم، از بنیادی‌ترین اصول تربیتی در سیره رضوی است. امام رضا علیه السلام در این زمینه می‌فرماید: «اجْعَلُوا لِبُيُوتِكُمْ نَصِيبًا مِنَ الْقُرْآنِ فَإِنَّ الْبَيْتَ إِذَا قُرِئَ فِيهِ الْقُرْآنُ يُسَّرَ عَلَى أَهْلِهِ وَ كَثُرَ خَيْرُهُ وَ كَانَ سَكَانَهُ فِي زِيَادَةٍ؛

برای خانه‌هایتان بهره‌ای از قرآن قرار دهید؛ زیرا هرگاه در خانه‌ای قرآن تلاوت شود، [امور] بر اهلبش آسان گردد و خیرش فراوان شود و ساکنانش در [خیر و] برکت فزونی یابند (ابن‌فهد حلی، ۱۴۰۷، ص ۲۸۷). این توصیه، بر نقش محوری قرآن در ایجاد آرامش روانی، توسعه رزق و برکت در خانواده تأکید می‌ورزد. تلاوت قرآن در خانه، نه تنها یک عبادت فردی، بلکه یک استراتژی تربیتی خانواده‌محور است که فضای خانه را از معنویت سرشار کرده و خشت‌های بنای ایمان را در دل فرزندان مستحکم می‌سازد.

۶-۶. راهبردهای نظارتی و استقلال بخشی

۶-۶-۱. نظارت غیر مستقیم والدین

نظارت مستمر و حساب شده از اصول اساسی تربیت در سیره رضوی است. با توجه به کمبود تجربه کودکان و نوجوانان، این نظارت باید به صورت منطقی، غیرمستقیم و به موقع اعمال شود. نکته مهم در این زمینه، تداوم نظارت حتی در شرایط غیبت فیزیکی والدین است. امام رضا علیه‌السلام با پیش‌بینی سفر اجباری خود به خراسان، اقدامات زیر را انجام دادند: هنگامی که خواستند از مدینه به سوی خراسان حرکت کنند، اهل و عیال خود را جمع و از آنها خواستند که با صدای بلند بگویند. سپس دوازده هزار دینار بین آنها تقسیم کرده و فرمودند: من هرگز به سوی شما بر نمی‌گردم. سپس دست جواد علیه‌السلام را گرفتند، وارد مسجد پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله شدند، دست او را بر قبر گذاشتند و از رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله نگهداری‌اش را طلب کردند. جواد علیه‌السلام [راز کارم را] دریافت و گفت: پدر و مادرم به فدایت، به سوی دشمن می‌روی؟ حضرت همه و کلاء و خدام خود را سفارش کرد که به سخنان جواد علیه‌السلام گوش فرا دهند، از او اطاعت کنند، با او مخالفت نورزند و بعد از وفات ایشان به وی بگردند لذا آنها را آگاه کردند که او امام و جانشین بعدی است (طائی بصری، ۱۴۰۶، ص ۵۶۳). این اقدامات نشان‌دهنده برنامه‌ریزی تربیتی دقیق و مسئولیت‌پذیری والدین حتی در شرایط دشوار است.

امام رضا علیه‌السلام در نامه‌ای به فرزندشان تأکید کردند «ای اباجعفر، به من اطلاع دادند که خدام، هنگام خروج شما از خانه، شما را از در کوچک بیرون می‌برند و این به خاطر بخل آنهاست تا از شما به کسی خیری نرسد؛ [فرزندم] به حقی که بر گردن تو دارم، از تو می‌خواهم که ورود و خروج فقط از در بزرگ باشد. هنگامی که خواستی از خانه خارج شوی، همراه خود طلا و نقره داشته باش و هر که از تو چیزی خواسته، عطا کن. اگر عموهایت از تو طلب کمک کردند، کمتر از پنجاه دینار عطا نکن و بیشتر از آن به اختیار

توست. اگر از عمه‌های کسی از تو کمک خواست، کمتر از بیست و پنج دینار مده و بیشتر از آن به اختیار توست. [فرزندم] این سفارش من به خاطر رشد و رفعت مقام توست، پس به دیگران انفاق کن و از خدای صاحب عرش، ترس فقر و تنگدستی نداشته باش (همان، ص ۴۵۷). این توصیه‌ها حاوی چندین پیام تربیتی مهم است: **اول**) تقویت روحیه سخاوت و مبارزه با بخل، **دوم**) تمرین مسئولیت‌پذیری اجتماعی از دوران کودکی، **سوم**) اعتمادسازی و تفویض اختیار به فرزند، **چهارم**) نظارت غیرمستقیم بر عملکرد فرزند. سیره تربیتی امام رضا علیه السلام در این بخش‌ها، الگویی جامع از مراقبت همه‌جانبه را ارائه می‌دهد:

بعد معنوی-حمایتی: تأکید بر صدقه نشان می‌دهد که تربیت موفق، نیازمند پشتیبانی معنوی و ایجاد سرمایه اجتماعی از طریق کمک به دیگران است.

بعد نظارتی: سیره امام نشان می‌دهد نظارت مؤثر باید پیشگیرانه باشد (اقدامات قبل از سفر)، تداوم داشته باشد (نامه‌نگاری پس از سفر)، توانمندساز باشد (تفویض اختیار و مسئولیت)، غیرمستقیم باشد (از طریق سفارش به خدمتکاران). این نگاه، تربیت از راه دور را نیز نه به عنوان یک محدودیت، بلکه به عنوان فرصتی برای تمرین استقلال و مسئولیت‌پذیری در نظر می‌گیرد.

۲-۶-۶. پرورش خوداتکایی

در سیره تربیتی امام رضا علیه السلام، پرورش روحیه خوداتکایی و استقلال از اصول اساسی محسوب می‌شود. همگام با رشد جسمانی و شناختی کودک، انتظار می‌رود که وی به تدریج برای ایفای نقش‌های اجتماعی آماده گردد. وابستگی مطلق به والدین نه تنها مطلوب نیست، بلکه در شرایط غیرمنتظره ممکن است امکان‌پذیر نیز نباشد. از این رو، والدین می‌بایست با واگذاری تدریجی و حساب‌شده مسئولیت‌ها، زمینه‌ساز تقویت قدرت مدیریت و اداره زندگی در فرزندان شوند. امام رضا علیه السلام با آینده‌نگری دقیق، این اصل را در مورد فرزند خود به صورتی عملی به اجرا درآوردند. ایشان با علم به اینکه امام جواد در سنین نوجوانی مسئولیت سنگین رهبری جامعه اسلامی را عهده‌دار خواهند شد، از همان کودکی زمینه‌های لازم را فراهم نمودند.

احمد بن محمد بن ابی نصر می‌گوید: «من به همراه صفوان بن یحیی خدمت حضرت رضا علیه السلام رسیدیم، در حالی که ابو جعفر علیه السلام ایستاده بود و او سه سال داشت. به او گفتیم: خداوند ما را فدای شما کند، اگر - و پناه بر خدا - اتفاقی بیفتد، چه کسی جان‌نشین شما خواهد شد؟ او گفت: این پسر من است، و به او اشاره کرد. به او گفتیم: و او در این

سن است؟ او گفت: بله، او در این سن است. به راستی که خداوند تبارک و تعالی، عیسی بن مریم علیه السلام را در حالی که دو ساله بود، حجت قرار داد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۵۰، ص ۳۵). همچنین ایشان می فرمایند که «أَبُو جَعْفَرٍ وَصِيَّيْ وَ خَلِيفَتِي فِي أَهْلِي مِنْ بَعْدِي؛ بعد از من، ابو جعفر [امام جواد] وصی و جانشین من در خانواده ام خواهد بود» (همان، ص ۱۸). این رویکرد، نشان دهنده اعتماد و تفویض اختیار واقعی از سوی امام رضا علیه السلام و نیز شایستگی و قابلیت فوق العاده امام جواد علیه السلام است. این سیره، الگویی عملی برای تربیت نسلی مسئولیت پذیر و خوداتکا ارائه می دهد.

۷-۶. پشتیبانی معنوی

۱-۷-۶. صدقه برای سلامتی فرزندان

در سیره تربیتی امام رضا علیه السلام، صدقه به عنوان عاملی مؤثر در حفظ و سلامتی فرزندان مورد تأکید قرار گرفته است. صدقه که از ماده «صدق» به معنای راستی گرفته شده، در اصطلاح شرع به مالی اطلاق می شود که با قصد قربت برای رفع نیازهای فردی و اجتماعی انفاق می گردد. اهمیت این عمل تا بدانجاست که قرآن کریم می فرماید: «وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ؛ بگو: پروردگام روزی را برای هر کس از بندگانش بخواهد وسعت می بخشد یا تنگ می گیرد؛ و هر چیزی را در راه او انفاق کنید، عوض آن رامی دهد و جای آن را پر می کند؛ و او بهترین روزی دهندگان است» (سبأ/۳۹).

در روایتی تأمل برانگیز، امام رضا علیه السلام به داستانی از بنی اسرائیل اشاره می فرماید: «چند سالی در بنی اسرائیل خشکسالی شدیدی پدید آمد. زنی لقمه نانی داشت که در دهان گذاشته بود تا بخورد که سائلی او را صدا زد. زن با خود گفت: در چنین زمانی صدقه می دهم پس لقمه را از دهان خارج کرد و به مستمند داد. این زن، کودکی داشت که در صحرا مشغول جمع آوری هیزم بود. ناگهان گرگی آمد و کودک را برد. مادر که صدای فرزندش را شنید، به دنبال گرگ دوید. در این هنگام خداوند جبرئیل را فرستاد و کودک را از دهان گرگ نجات داده به مادر بازگرداند. جبرئیل به او گفت: ای کنیز خدا آیا به این لقمه [نجات فرزندت] به جای آن لقمه راضی شدی؟» (حرعاملی، ۱۴۱۶، ج ۹، ص ۳۸۰). این روایت نشان می دهد که انفاق و ایثار می تواند به عنوان استراتژی پیشگیرانه در محافظت از فرزندان عمل کند. این نگاه، صدقه را از یک عمل عبادی صرف به سرمایه گذاری معنوی برای تأمین امنیت و سلامت خانواده ارتقا می دهد.

سیر تطور تربیت: پیش از تولد تا نوجوانی در سیره رضوی			
ردیف	دوره و بازه تربیت	الزامات راهبردی	مداخلات عملیاتی
۱	پیش از تولد (پری‌ناتال)	سلامت ژنتیک و اپی ژنتیک، بهینه‌سازی محیط رحم، تدبیر معنوی	رژیم غذایی خاص (مثل کندر)، نیایش برای نسل صالح، گزینش همسر بر اساس صلاحیت اخلاقی
۲	نوزادی (شکل‌گیری هویت)	ایمن‌سازی زیستی-معنوی، پایه‌ریزی دل‌بستگی ایمن، هویت‌بخشی نمادین	تحنیک (عسل/آب فرات)، اذان و اقامه، عقیقه و نام‌گذار
۳	کودکی (شخصیت‌سازی)	پرورش "خود" اجتماعی، تقویت عاملیت فردی، جامعه‌پذیری اخلاقی	خطاب با کنیه (احترام)، تفویض مسئولیت‌های خرد، ارتباط کلامی غنی
۴	نوجوانی (جهت‌دهی عقیدتی)	نظارت غیرمستقیم، استقلال‌بخشی تدریجی، تربیت عقلانی-انتقادی	مناظره و استدلال‌ورزی، مدیریت مالی مشروط، تأکید بر تفقه

جدول ۱: سیر تطور تربیت: پیش از تولد تا نوجوانی در سیره رضوی

۷. الگوی نظام‌مند خانواده شایسته در سیره رضوی

۷-۱. مدیریت رفتارهای ارتباطی

خانواده به عنوان کانون اصلی تعاملات انسانی، نقش تعیین‌کننده‌ای در شکوفایی استعدادها و تأمین سعادت فردی و اجتماعی دارد. امام رضا علیه السلام با تبیین شاخص‌های خانواده شایسته، بر رابطه مستقیم بین ایمان و رفتار خانوادگی تأکید می‌فرماید: «أَحْسَنُ النَّاسِ إِيْمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا وَأَلْطَفُهُمْ بِالْهَلِهِ وَ أَنَا أَلْطَفُكُمْ بِالْهَلِي؛ برترین مردم از نظر ایمان، خوش‌اخلاق‌ترین و مهربان‌ترین آنان نسبت به خانواده است، و من مهربان‌ترین شما نسبت به خانواده‌ام هستم (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۶۸، ص ۳۸۷). این روایت، سه محور اساسی در سیره رضوی را مشخص می‌کند: الف) ارتباط مستقیم بین سطح ایمان و کیفیت رفتار خانوادگی، ب) لزوم برخورداری از اخلاق نیکو در محیط خانواده، ج) ضرورت رفتار محبت‌آمیز با اعضای خانواده.

امام رضا علیه السلام در این باره که نباید برای رضایت دیگران، خانواده خود را به زحمت انداخت، به نقل از جد بزرگوارش امام علی علیه السلام می‌فرماید: «شخصی علی بن ابی طالب علیه السلام را به مهمانی خواند، حضرت فرمود: به شرط آن که سه چیز را تضمین بدهی، گفت: آن سه چیز کدامند یا امیر المؤمنین؟ فرمود: اینکه از بیرون چیزی برای ما نیاوری و چیزی را که در خانه است از من مضایقه نکنی و به خانواده‌ات اجحاف نکنی» (ابن بابویه، ۱۴۱۶، ج ۱، ص ۱۸۸).

۲-۷. خودآرایی تعاملی

سیره رضوی بر لزوم توجه متقابل زوجین به آراستگی ظاهری در محیط خانواده تأکید دارد. این اصل که از آن به خودآرایی تعاملی تعبیر می‌شود، نقش مهمی در پویایی و استحکام روابط خانوادگی ایفا می‌کند.

امام رضا علیه‌السلام با استناد به سیره امام باقر علیه‌السلام می‌فرماید: «إِنَّمَا أَخْضَبُ بِالْحَنَاءِ وَ الْكَتَمِ لِأَنِّي رَجُلٌ أَحَبُّ النَّسَاءِ وَ أَحَبُّ أَنْ يَرِيَنِي الْحَسَنَاءُ وَ أَكْرَهُ أَنْ يَرِيَنِي الْقَبِيحَاءُ؛ مَنْ بَا حَنَا وَ كَتَمَ خَضَابٍ مِى كُنَم، زيرا مردی هستم که زنان را دوست دارم و دوست دارم مرا آراسته ببینند و کراهت دارم که مرا نازیبا ببینند» (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۶، ص ۴۸۰). این نگاه تربیتی در روایت دیگری از ایشان عمق بیشتری می‌یابد: «أَنَّ نِسَاءَ بَنِي إِسْرَائِيلَ خَرَجْنَ مِنَ الْعَفَافِ إِلَى الْفُجُورِ مَا أَخْرَجَهُنَّ إِلَّا قَلَّةٌ تَهَيَّيْتَهُنَّ أَزْوَاجَهُنَّ؛ زنان بنی اسرائیل از عفت به فجور گراییدند، و این تنها به دلیل کم توجهی شوهرانشان به آراستگی بود» (طبرسی، ۱۳۷۰، ص ۸۱).

این روایات نشان می‌دهد که آراستگی متقابل، ضامن حفظ حریم عفت در خانواده است. توجه به جذابیت ظاهری، یک نیاز متقابل روان‌شناختی است. غفلت از این اصل می‌تواند به گسست عاطفی منجر شود. در تحلیل جامعه‌شناختی معاصر، می‌توان این اصل را به عنوان سرمایه‌گذاری عاطفی مستمر در روابط زناشویی تفسیر کرد که در شرایط فشارهای اقتصادی و شغلی مدرن نیاز اهمیت مضاعفی برخوردار است.

۳-۷. معماری عاطفی - روانی خانواده

در منظومه تربیتی امام رضا علیه‌السلام، «ابراز محبت و ایجاد مودت» به عنوان عاملی کلیدی در استحکام نهاد خانواده مورد تأکید قرار گرفته است. از منظر ایشان، محبت موهبتی الهی است که خداوند متعال قرار می‌دهد و آنان موظف به حفظ و تقویت این سرمایه عاطفی از طریق رفتاری همچون جانب‌داری متقابل، گذشت، فداکاری، خوش‌اخلاقی و پرهیز از مجادلات بی‌ثمر هستند (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۳۵۲). تبدیل این عاطفه به کینه یا نفرت، بدون دلیل شرعی یا عقلی موجه، نوعی ناسپاسی در برابر نعمت الهی تلقی می‌شود.

امام رضا علیه‌السلام با بیانی روان‌شناختی به ویژگی نوسانات قلبی انسان اشاره می‌فرماید: «إِنَّ لِلْقُلُوبِ إِقْبَالَاً وَ إِدْبَاراً وَ نَشَاطاً وَ قُتُوراً؛ دل‌ها را رغبت و نفرت و نشاط و سستی است» (نوری، ۱۴۰۸، ج ۳، ص ۵۵) و بر مدیریت بهینه این حالات در تعاملات خانوادگی تأکید دارند. ایشان در روایتی دیگر می‌فرمایند: «اگر مؤمنی خشمگین شود، خشم او را از مسیر حق خارج نمی‌کند و اگر شادمانی یابد، این شادمانی او را به باطل نمی‌کشاند و هنگامی که به قدرت و اقتداری دست یابد، بیش از آنچه حق دارد، مطالبه نمی‌کند»

(مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۳۵۲). این کلام، مبانی تربیتی محکمی برای کنترل عواطف در فضای خانواده ارائه می دهد.

سیره عملی امام رضا علیه السلام، نمونه‌ای تجلی محبت و تکریم بود. بنا به گزارش ابراهیم بن عباس، ایشان با هم‌نشینان با نهایت احترام و تواضع رفتار می کردند و هیچ‌گاه مبادرت به رفتاری تحقیرآمیز نمی نمودند؛ از جمله توصیه‌های ایشان این بود: «اگر نسبت به کسی محبتی دارید، آن را آشکار کنید؛ زیرا اظهار دوستی نیمی از خردمندی است» (حرعاملی، ۱۴۱۶، ج ۱۲، ص ۲۰۹). این توصیه، لزوم ابراز عواطف مثبت را بین اعضای خانواده به عنوان یک اصل تربیتی خردمندانه تثبیت می کند.

۴-۷. گشایش معیشتی

در سیره تربیتی امام رضا علیه السلام، تأمین معاش حلال و فراهم‌آوری امکانات زندگی مشروع برای اعضای خانواده، نقشی اساسی در ایجاد آرامش روانی و تعمیق صمیمیت عاطفی ایفا می کند. اهمیت تلاش برای تأمین رفاه خانواده به مقداری است که امام رضا علیه السلام کسب روزی حلال برای عائله را دارای فضیلتی والا معرفی می فرماید: «کسی که در پی به دست آوردن درآمدی برای تأمین معاش خانواده‌اش باشد، همانند مجاهد در راه خداست» (ابن شعبه، ۱۴۰۴، ص ۴۴۵). حکمت این تأکید، تأثیر مستقیم این مسئولیت‌پذیری اقتصادی در تحکیم پیوندهای عاطفی بین اعضای خانواده است. ایشان در روایتی دیگر تصریح می فرماید: «صَاحِبُ النَّعْمَةِ يَجِبُ أَنْ يُوسِّعَ عَلَى عِيَالِهِ؛ برخوردار از نعمت [مالی]، باید بر خانواده خود گشایش دهد» (همان، ص ۴۴۲). در فرهنگ اهل بیت علیهم السلام، توانایی رسیدگی به امور خانواده از نشانه‌های سعادت انسان شمرده می شود.

با این حال، تأکید بر گشایش اقتصادی، به معنای دوری از اعتدال و قناعت نیست. امام رضا علیه السلام کمال ایمان را منوط به سه خصلت می دانند: «بنده حقیقت ایمان را تکمیل نمی نماید مگر اینکه در او سه خصلت باشد: تفقه و اطلاعات دینی و نیکو اندازه داشتن در زندگی (که بجا خرج کند) و شکیبایی بر مصیبت‌ها» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۳۳۹). همچنین می فرماید: «مَنْ رَضِيَ بِالْقَلِيلِ مِنَ الرِّزْقِ قَبْلَ اللَّهِ مِنْهُ الْيَسِيرَ مِنَ الْعَمَلِ وَمَنْ رَضِيَ بِالْيَسِيرِ مِنَ الْحَلَالِ خَفَّتْ مَوْتُهُ وَ تَنَعَّمَ أَهْلُهُ وَ بَصَّرَهُ اللَّهُ دَاءَ الدُّنْيَا وَ دَوَاءَهَا وَ أَخْرَجَهُ مِنْهَا سَالِمًا إِلَى دَارِ السَّلَامِ؛ هر که به روزی اندک راضی باشد، خداوند عمل کم او را می پذیرد و هر که به حلال کم قانع باشد، هزینه زندگی‌اش سبک و خانواده‌اش در نعمت خواهد بود و خداوند درد و درمان دنیا را به او می نمایاند و او را سالم به سرای سلامتی می برد» (کلینی،

۱۳۶۳، ج ۸، ص ۳۴۶). بنابراین، الگوی تربیت خانوادگی در سیره رضوی، بر پایه تعادل بین مسئولیت‌پذیری در انفاق و قناعت به روزی حلال استوار است.

۵-۷. آموزش تکریم و تعامل شایسته با بزرگ‌ترها

در منظومه فکری امام رضا علیه‌السلام، پدر و مادر از جایگاهی رفیع و احترامی ویژه برخوردارند، تا آنجا که نیکی به آنان در قرآن کریم در کنار اصل توحید قرار گرفته است. بر این اساس، تأکید شده است که فرزندان باید در رعایت حقوق والدین نهایت تلاش خود را به کار گیرند و از «عاق والدین» که گناهی بزرگ و نابخشودنی شمرده می‌شود، پرهیزند. امام رضا علیه‌السلام در بیانی جامع، بر ضرورت اطاعت و نیکی به والدین تأکید می‌ورزند و می‌فرمایند: «بر تو باد که پدرت را اطاعت و نیکی کنی، در برابر او تواضع و خضوع نمایی، او را بزرگ شماری و اکرام کنی و در حضورش صدایت را آهسته گردانی. زیرا پدر، اصل و ریشه است و فرزند فرع بر اوست و اگر او نبود، فرزندی نیز وجود نداشت. به قدرت خداوند، اموال، مقام و جان خود را فدای پدران خود کنید و من آگاهم که جان و مال شما از آن پدران شماست؛ از این رو، باید جان و مال در خدمت آنان قرار گیرد. در دنیا، به بهترین شکل ممکن از پدران خود اطاعت کنید و پس از مرگ، برایشان دعا و طلب رحمت نمایید؛ چرا که روایت شده اگر کسی در زمان حیات پدر به او نیکی کند، ولی پس از مرگش برایش دعا نکند، خداوند او را عاق پدر می‌نامد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۱، ص ۷۶). ایشان در ادامه، با تأکید ویژه بر حق مادر می‌فرمایند: «بدان که حق مادر، لازم‌ترین و واجب‌ترین حقوق است زیرا این مادر است که آنچه دیگران تحملش را ندارند، تحمل کرده است. او با چشم، گوش و تمام اعضای بدنش، با خرسندی و شادمانی از فرزندش نگهداری می‌کند و او را در برابر مشکلات طاقت‌فرسایی که کسی تاب تحمل آن را ندارد، حفظ می‌نماید. او راضی شده که خود گرسنگی را تحمل کند تا فرزندش سیر شود، تشنگی را به جان بخرد تا کودکش سیراب گردد، خود برهنه بماند تا فرزندش پوشیده شود، و خود در آفتاب سوزان باشد تا کودکش در سایه قرار گیرد. بنابراین، باید به اندازه زحمات مادر، از او تقدیر شود، به او نیکی کرد و با او مدارا نمود؛ و البته جز با کمک خداوند، توانایی ادای حق مادر را ندارید» (پاک‌نیا، ۱۳۸۴، ص ۱۱۱).

امام رضا علیه‌السلام، بی‌توجهی و نافرمانی از پدر و مادر را در حقیقت خروج از اطاعت خداوند متعال می‌دانند و می‌فرمایند: «حَرَّمَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى عُقُوقَ الْوَالِدَيْنِ لِمَا فِيهِ مِنَ الْخُرُوجِ مِنَ التَّوْقِيرِ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ» (ابن بابویه، ۱۴۰۴، ج ۳، ص ۵۶۵). ایشان در تبیین آیه شریفه «أَنْ أَشْكُرَ لِي وَ لِوَالِدَيْكَ» (لقمان / ۱۴) نیز پذیرش شکر خداوند را منوط به شکرگزاری

از والدین معرفی می‌کنند و استدلال می‌فرمایند: «وَأَمَرَ بِالشُّكْرِ لَهُ وَ لِلْوَالِدَيْنِ، فَمَنْ لَمْ يَشْكُرْ وَالِدَيْهِ لَمْ يَشْكُرِ اللَّهَ؛ خداوند به سپاسگزاری از خود و پدر و مادر فرمان داده است، پس هر کس از پدر و مادرش سپاسگزاری نکند، در حقیقت از خدا سپاسگزاری نکرده است» (پاک‌نیا، ۱۳۸۴، ص ۵۲۱). این اصل آن‌چنان ضروری است که امام رضا علیه‌السلام نیکی به والدین را حتی در صورت شرک آنان نیز واجب می‌شمرد و می‌فرماید: «بِرُّ الْوَالِدَيْنِ وَاجِبٌ وَإِنْ كَانَا مُشْرِكَيْنِ» (همان، ص ۳۶). این فرامین، جایگاه بی‌بدیل والدین و وسعت مسئولیت اخلاقی فرزندان را در نظام تربیتی اسلام به وضوح نشان می‌دهد.

در گستره سیره تربیتی امام رضا علیه‌السلام، دایره احترام فراتر از والدین زیستی توسعه یافته و شامل سایر شخصیت‌های مؤثر نیز می‌شود. ایشان «معلم خیر و دین» و نیز «برادر بزرگتر» را به منزله پدر می‌دانند و رعایت حقوق آنان را همانند حقوق پدر لازم می‌شمردند: «مُعَلِّمُ الْخَيْرِ وَالِدَيْنِ يَقُومُ مَقَامَ الْأَبِّ، وَ يَجِبُ لَهُ مِثْلُ الَّذِي يَجِبُ لَهُ، فَأَعْرِفُوا حَقَّهُ» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۱، ص ۷۶). همچنین می‌فرمایند: «الْأَخُ الْأَكْبَرُ بِمَنْزِلَةِ الْأَبِّ؛ برادر بزرگتر، به منزله پدر است» (حرعاملی، ۱۴۱۶، ج ۲۰، ص ۲۸۳). این احادیث، نشان‌دهنده وسعت نگاه اسلامی به شبکه احترام است.

معماری خانواده شایسته: تحلیل مؤلفه‌های کلیدی در الگوی رضوی

ردیف	مؤلفه محوری	شاخص‌های عینی در سیره	کارکرد در اکوسیستم خانواده	خروجی تربیتی
۱	سرمایه معنوی	تقدس بخشی به تشکیل خانواده تلاوت قرآن در خانه صدقه پیشگیرانه	ایجاد انسجام و تاب‌آوری کاهش استرس و اضطراب معنادهی به زندگی	مصونیت اخلاقی آرامش روانی هویت دینی پایدار
۲	سرمایه عاطفی	محبت عاقلانه (نه احساسی) خودآرایی تعاملی زوجین مدیریت هوشمندانه خشم	شکل‌گیری دلبستگی ایمن پیشگیری از گسست عاطفی تقویت پیوند زناشویی	سلامت روان عزت نفس مهارت تنظیم هیجان
۳	سرمایه اقتصادی	تأمین معاش حلال (هم‌تراز جهاد) قناعت و پرهیز از اسراف گشایش معیشتی و انفاق	تأمین امنیت روانی-اقتصادی الگوسازی مصرف‌مسئولانه ایجاد شبکه حمایت اجتماعی	مسئولیت‌پذیری مالی اعتماد به آینده نوع‌دوستی
۴	سرمایه فرهنگی-انسانی	آموزش اجباری تفقه پرورش عقلانیت انتقادی احترام سلسله‌مراتبی	انتقال سرمایه فرهنگی مصونیت‌سازی فکری تحکیم پیوند نسل‌ها	سواد دینی و عقلی قدرت تحلیل و استدلال جامعه‌پذیری موفق

۸. نتیجه‌گیری

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد سیره تربیتی امام رضا علیه‌السلام در حوزه خانواده، الگویی جامع، نظام‌مند و یکپارچه ارائه می‌دهد. در این نگاه، خانواده نهادی الهی-انسانی و کارگاهی تربیتی محسوب می‌شود که هدف نهایی آن، تربیت نسلی صالح است. این دیدگاه، ازدواج را از سطح یک قرارداد اجتماعی فراتر برده و با تأکید بر معیار صلاحیت اخلاقی در انتخاب همسر، آن را به سرمایه‌گذاری تربیتی برای آینده تبدیل می‌کند.

در عرصه تربیت فرزند، سیره رضوی با ارائه الگویی پیشگیرانه و آینده‌نگر، فرآیند تربیت را از دوران پیش از تولد در بر می‌گیرد. این نظام تربیتی، با اقداماتی همچون مراقبت‌های دوران بارداری، مداخلات تربیتی-عرفانی نظیر اذان و اقامه، و انتخاب نام نیک به عنوان راهبرد هویت‌ساز، بر اصالت‌بخشی به تمام ابعاد وجودی کودک تأکید دارد. این نگاه یکپارچه‌نگر، درکی عمیق از تعامل ابعاد مادی و معنوی انسان نشان می‌دهد و سلامت جسمانی را بستری ضروری برای تربیت روحانی می‌داند. همچنین، ایجاد تعادل دقیق بین «نظارت غیرمستقیم» و «تقویت خودتکایی» - که به‌ویژه در تربیت امام جواد علیه‌السلام در شرایط دوری تجلی یافت - از یافته‌های کلیدی این سیره است.

امام رضا علیه‌السلام با بیان رابطه مستقیم بین ایمان برتر و رفتار محبت‌آمیز با خانواده، «اخلاق و عاطفه» را به عنوان موتور محرکه، «اقتصاد و معیشت» را به عنوان بستر استقرار، و «معنویت و احترام» را به عنوان روح حاکم بر کالبد خانواده قرار می‌دهند. این نگاه متعادل، از یک سو با تأکید بر تأمین رفاه مشروع به عنوان وظیفه شرعی، و از سوی دیگر با توصیه به قناعت، رویکردی عاقلانه به مدیریت خانواده ارائه می‌کند. در این سیره، «اخلاق محوری»، «تعادل اقتصادی»، «آرامش عاطفی» و «تکامل معنوی» نه در تقابل، بلکه در تعاملی پویا با یکدیگر قرار دارند و می‌تواند به عنوان چارچوبی اثر بخش برای مواجهه با چالش‌های پیش روی نهاد خانواده در عصر حاضر مورد بهره‌برداری قرار گیرد.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم، (۱۳۸۹ش)، ترجمه مکارم شیرازی، ناصر، قم، انتشارات علی ابن ابی طالب علیه السلام.
- ابن بابویه، حسن بن فضل، (۱۴۰۴ق)، **من لایحضره الفقیه**، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، انتشارات اسلامی.
- ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۳۶۱ش)، **معانی الاخبار**، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، انتشارات اسلامی.
- ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۴۰۴ق)، **عیون اخبار الرضا علیه السلام**، بیروت، اعلمی للمطبوعات.
- ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۴۱۶ق)، **الخصال**، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، انتشارات اسلامی.
- ابن شعبه، حسن بن علی، (۱۴۰۴ق)، **تحف العقول عن آل الرسول صلی الله علیه و سلم**، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، انتشارات اسلامی.
- ابن منظور، محمد بن مکرم، (۱۴۱۴ق)، **لسان العرب**، بیروت، دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع - دار صادر.
- ابن فهد حلی، احمد بن محمد، (۱۴۰۷ق)، **عده الداعی و نجاح الساعی: کتاب علمی، دینی، اخلاقی، عبادی**، قم، دارالکتاب الاسلامی.
- ادهمی، (۱۳۹۸ش)، **سیره امام رضا علیه السلام در تربیت فرزند**، مبلغان، ۲۴۴، ۷۶-۷۱.
- اسماعیلی یزدی، عباس، (۱۳۸۵ش)، **فرهنگ تربیت**، قم، مسجد مقدس جمکران.
- انصاریان، حسین، (۱۳۷۶ش)، **نظام تربیت در اسلام**، قم، ام ایها سلام الله علیها.
- پاک نیا، عبدالکریم، (۱۳۴۸ش)، **ویژگی های امام رضا علیه السلام**، خصائص الرضویه، قم، نسیم کوثر.
- تلافی داریانی، علی اکبر (۱۳۷۳ش)، **فضائل الرضا علیه السلام**، تهران، نیک معارف.
- حرعاملی، محمدبن حسن، (۱۴۱۶ق)، **تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه**، قم، آل البیت علیهم السلام لإحياء التراث.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، (۱۴۱۲ق)، **مفردات الفاظ القرآن**، بیروت، دارالشامیه.
- رضوی دوست، غلامرضا و همکاران، (۱۳۹۴ش)، **بایستگی های اخلاقی زیست خانوادگی از منظر امام رضا علیه السلام**، اخلاق زیستی، ۱۵، ۷۰-۴۱.
- شیخی، معصومه، حسینیان، مهدی، (۱۴۰۳ش)، **سیره عملی امام رضا علیه السلام در ابعاد اخلاقی تربیتی**، قم، امتداد حکمت.
- طاهائی، سیده فاطمه، (۱۳۹۴ش)، **رهنمودهای تربیت دینی**، مشهد، به نشر.
- طاهرخانی، مجتبی، (۱۴۰۱ش)، **نگرشی در سیره تربیتی امام رضا علیه السلام**، تهران، گیوا.
- طائی بصری، احمد بن عامر، (۱۴۰۶ق)، **صحیفه الرضا علیه السلام**، منسوب به حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام، تحقیق محمد مهدی نجف، مشهد، کنگره جهانی امام رضا علیه السلام.
- طبرسی، حسن بن فضل، (۱۳۷۰ش)، **مکارم الاخلاق**، قم، الشریف الرضی.
- طوسی، محمد بن حسن، (۱۴۱۴ق)، **الأمالی**، قم، دارالثقافه.
- عباسقلی، سپهر، (۱۳۴۸ش)، **ناسخ التواریخ**، تصحیح محمد باقر بهبودی، تهران، اسلامیه.
- عطاردی قوجانی، عزیز الله، (۱۳۶۵ش)، **مسند الامام الرضا علیه السلام**، مشهد، کنگره جهانی امام رضا علیه السلام.

- علی بن موسی الرضا علیه السلام، (۱۴۰۶ق)، **فقه الرضا علیه السلام**، قم، آل البيت لإحياء التراث.
- فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی، (۱۴۱۵ق)، **تفسیر الصافی**، تهران، مکتبه الصدر.
- فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی، (۱۴۰۶ق)، **الوافی**، اصفهان، مکتبه الامام امیرالمومنین علی علیه السلام العامه.
- قیسی عاملی، محمد حسن، (۱۴۰۳ق)، **الامام علی ابن موسی الرضا علیه السلام**، بیروت، بی نا.
- کلینی رازی، ابو جعفر محمد بن یعقوب، (۱۳۸۱ش)، **الاصول من الکافی**، تهران، مکتبه الصدوق.
- کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۳۶۳ش)، **الکافی**، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- گروه نویسندگان، (۶۶۳۱ش)، **مجموعه آثار دومین کنگره جهانی امام رضا علیه السلام**، مشهد، کنگره جهانی امام رضا علیه السلام.
- مجلسی، محمد باقر، (۱۴۰۳ق)، **بحار الانوار**، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- محسنی، طاهره، (۱۴۰۲ش)، **الگوی خانواده تراز اسلامی از منظر امام رضا علیه السلام**، مطالعات اسلامی خانواده و زنان، شماره ۲، ۸۴-۴۱.
- مصطفوی، حسن، (۱۳۶۸ش)، **التحقیق فی کلمات القرآن الکریم**، تهران، فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۷۲ش)، **تفسیر نمونه**، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- نوری، حسین بن محمد تقی، (۱۴۰۸ق)، **مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل**، بیروت، موسسه آل البيت علیهم السلام لإحياء التراث.
- همت بناری، علی، (۱۳۷۷ش)، **امام رضا علیه السلام و تربیت فرزند**، فرهنگ کوثر، ۱۷، ۴۵-۴۰.

References

- The Holy Quran. (1389). Translation by Makārim Shīrāzī, Nāṣir. Qom: ‘Alī ibn Abī Ṭālib(A.S.) Publications.
- Abbās Qulī, Sipīhr. (1969). Nāsikh al-Tawārīkh. Corrected by Muḥammad Bāqir Bihūdī. Tehran: Islāmiyya. In Persian.
- Adhami .(2019) .The Conduct(Sira)of Imam Reza(S.A)in Child Rearing .Mobal-
leghān] .71-76 ,244 ,In Persian
- Ali ibn Mūsā Reza(A.S.) .(1986) . Fiqh Reza .(A.S.)Qom :Āl al-Bayt li-Iḥyā ’al-
Turāth .In Arabic
- Anṣārīyān ,Ḥusayn .(1997) .Nizām-e Tarbiyat dar Islām The System of Education
in Islam .Qom :Umm Abīhā Peace Be Upon Her .In Persian
- Atṭārdī Qūchānī‘ ,Azīz Allāh .(1986) .Musnad al-Imām Reza (A.S.)Mashhad :The
World Congress on Imam Reza (A.S.) In Arabic.
- Fayḍ Kāshānī ,Muḥammad ibn Shāh Murtaḍā .(1986) .Al-Wāfī .Isfahan :Al’-Ām-
ma Library of Imam Amir al-Mu’minīn Alī](A.S.) In Arabic
- Fayḍ Kāshānī ,Muḥammad ibn Shāh Murtaḍā .(1994) .Tafsīr al-Şāfī .Tehran :Mak-
tabat al-Şadr .In Arabic
- Group of Authors(n.d).Collection of Works from the Second World Congress on Imam
Reza .(A.S.)Mashhad :The World Congress on Imam Reza(A.S.) In Persian/Arabic
- Himmat Banārī‘ ,Alī .(1998) .Imam Reza (A.S.) and Child Rearing .Farhang-e
Kawthar .40-45 ,17 ,In Persian
- Ḥurr al-‘ Āmilī ,Muḥammad ibn al-Ḥasan .(1995) .Tafṣīl Wasā’il al-Shī’a ilā Taḥṣīl
Masā’il al-Sharī’a .Qom :Āl al-Bayt (A.S.) li-Iḥyā ’al-Turāth .In Arabic
- Ibn Babawayh ,Hasan ibn Fadl .(1984) .Man Lā Yaḥḍuruḥu al-Faqīh .Qom :Jāmi’at
al-Mudarrisīn Ḥawzat’ Ilmiyya Qom ,Islamic Publications .In Arabic
- Ibn Babawayh ,Muḥammad ibn’ Alī .(1982) .Ma’ānī al-Akhbār .Qom :Jāmi’at
al-Mudarrisīn Ḥawzat’ Ilmiyya Qom ,Islamic Publications .In Arabic
- Ibn Babawayh ,Muḥammad ibn’ Alī’ .(1984) .Uyūn Akhbār al-Reza (S.A) Beirut:
Al-A’lamī li-l-Maṭbū’āt .In Arabic
- Ibn Babawayh ,Muḥammad ibn’ Alī .(1995) .Al-Khiṣāl .Qom :Jāmi’at al-Mudar-
risīn Ḥawzat’ Ilmiyya Qom ,Islamic Publications .In Arabic
- Ibn Fahd al-Ḥillī ,Aḥmad ibn Muḥammad’ .(1987) .Uddat al-Dā’ī wa Najāḥ al-
Sā’ī :A Scientific ,Religious ,Ethical ,and Devotional Book .Qom :Dār al-Kitāb
al-Islāmī .In Arabic
- Ibn Manzūr ,Muḥammad ibn Mukarram .(1994) .Lisān al’-Arab .Beirut :Dār al-

- Fikr li-l-Ṭibā'a wa al-Nashr wa al-Tawzī – 'Dār Ṣādir .In Arabic
- Ibn Shu'ba ,Ḥasan ibn' Alī .(1984) .Tuḥaf al-'Uqūl' an Āl al-Rasūl Peace Be Upon Them .Qom :Jāmi'at al-Mudarrisīn Ḥawzat' Ilmiyya Qom ,Islamic Publications. In Arabic
- Ismā'īlī Yazdī' ,Abbās .(2006) .Farhang-e Tarbiyat Culture of Education .Qom: Masjid-e Moqaddas-e Jamkarān .In Persian
- Kulaynī Rāzī ,Abū Ja'far Muḥammad ibn Ya'qūb .(2002) .Al-Uṣūl min al-Kāfi. Tehran :Maktabat al-Ṣadūq .In Arabic
- Kulaynī ,Muḥammad ibn Ya'qūb .(1984) .Al-Kāfi .Tehran :Dār al-Kutub al-Islāmiyya .In Arabic
- Maḥsūnī ,Tāhira .(2023) .The Model of an Ideal Islamic Family from the Perspective of Imam Reza .(S.A) Muṭālī'āt-e Islāmī-e Khānavāda va Zanān Islamic Studies of Family and Women .41-84 ,2 ,In Persian
- Majlisī ,Muḥammad Bāqir .(1983) .Biḥār al-Anwār .Beirut :Dār Iḥyā 'al-Turāth al-'Arabī .In Arabic
- Makārim Shīrāzī ,Nāṣir .(1993) .Tafsīr-e Nemūneh Sample Interpretation .Tehran :Dār al-Kutub al-Islāmiyya .In Persian
- Muṣṭafawī ,Ḥasan .(1989) .Al-Taḥqīq fī Kalimāt al-Qur'ān al-Karīm .Tehran :Farhang wa Irshād-e Islāmī .In Arabic
- Nūrī ,Ḥusayn ibn Muḥammad Taqī .(1988) .Mustadrak al-Wasā'il wa Mustanbat al-Masā'il .Beirut :Mu'assasat Āl al-Bayt Peace Be Upon Them li-Iḥyā 'al-Turāth .In Arabic
- Pāk Niā' ,Abd al-Karīm .(1969) .Vijegī-hā-ye Emām Reḍā (A.S.)Characteristics of Imam Reza .(S.A) Khaṣā'iṣ al-Riḍawiyya .Qom :Nasīm-e Kawthar .In Persian
- Qabīṣī' Āmilī ,Muḥammad Ḥasan .(1983) .Al-Imām' Alī ibn Mūsā al-Reza (A.S.) .Beirut: No Publisher .In Arabic
- Rāghib al-Iṣfahānī ,Ḥusayn ibn Muḥammad .(1992) .Mufradāt Alfāz al-Qur'ān. Beirut :Dār al-Shāmiyya .In Arabic
- Riḍawī Dūst ,Gholām Riḍā ,Mūsawī ,Sayyid Muḥammad Ḥusayn ,Ḥasūmī ,Valī Allāh ,Shāyān Far ,Jawād .(2015) .The Moral Imperatives of Family Life from the Perspective of Imam Reza(A.S.) Akhlāq-e Zīstī Bioethics .41-70 ,15 In Persian
- Shaykhī ,Ma'sūma ,Ḥusaynīyān ,Mahdī .(2024) .The Practical Conduct Sira of Imam Reza(A.S.) in Ethical-Educational Dimensions .Qom :Imtidād-e Ḥikmat .In Persian

- Ṭabrisī ,Ḥasan ibn Faḍl .(1991) .Makārim al-Akhlāq .Qom :Al-Sharīf al-Raḍī.
- Ṭāhā'ī ,Sayyida Fāṭima .(2015) .Rahnamūd-hā-ye Tarbiyat-e Dīnī Guidelines for Religious Education.Mashhad :Beh Nashr.
- Ṭāhir Khānī ,Mujtabā .(2022) .A Perspective on the Educational Conduct Sira of Imam Reza .(A.S.) Tehran :Gīvā .In Persian
- Ṭā'ī Baṣrī ,Aḥmad ibn' Āmir .(1986) .Ṣaḥīfat Reza (A.S.) Attributed to Imam Ali ibn Musa al-Reza(A.S.) Researched by Muḥammad Mahdī Najaf .Mashhad :The World Congress on Imam Reza(A.S.) In Arabic
- Talāfī Dāriyānī' ,Alī Akbar .(1994) .Faḍā'il al-Rezā (A.S.) The Virtues of Al-Reza (A.S.)Tehran :Nīk Ma'ārif .In Persian
- Ṭūsī ,Muḥammad ibn al-Ḥasan .(1993) .Al-Amālī .Qom :Dār al-Thaqāfa .In Arabic